

ԿԻՆԻԿԻԱ.

ԵՍՍԵԹԵՐԹ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԴՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՆՈՒԷԼԻ ԲԱՐՈՒՆԱԿ ԻԿԹԻՒՇԵԱՆ

ՏՈՐԹՈՐ ԹՈՐՈՐԻ ԲԹՅԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԹԻՒ 6, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1.

ԿՈՍՏԱՆՆՆՈՒԴՈՒԹՅՈՒՆ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Թ. ՏԻԼԻԹՋԵԱՆ ԱԼԶԻՐԻՍԱՆ, ԹԻՒ 20

1867

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1000 UNIVERSITY AVENUE

CHICAGO, ILL.

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա

ՀԱՆԳԷՍ

ՄԻԱՄՍԵԱՅ

ԱՌՈՂՁՍԿԱՆ ԵՒ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ .

1867 , ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ 1 .

ԹԻՒ 6 .

ԱՅԽԱՏՈՒԹԻՒՆ*

ԵՒ

Աշխատանքի մասին և մանավանդ իրապետության մասին

ԱՅԽԱՏՈՒԹԻՒՆ Ազգաց ճակատադրոյն վրայ ունեցած ազդեցու-
թիւնը հետեւեալ երկու օրինակներով բացատրենք :

Ազգերնուս առջև բերենք նեղ և խախտու եղբրքի վրայ, արեւ-
ներով անդադար վտանգի մէջ շարժող հազարաւոր գործաւորք, որք
կզբադին ծովին մէկ մասը հողով փոցելով, մէկ կողմը բարերեր
գաշտերու վերածելու, միւս կողմը մարուք և առողջապահ քաղաք-
ներ շինելու : Անշարժ և հոտած ջուրերն անհետացնելով, նոյն ջու-
րերէն ծնունդ առնող հիւանդութեանց թոյները կանհետացնեն :
Արեւմտեան, խոնաւ բնակարաններէ ծնունդ առնող Ստրուտի-ն կոչուած,
մարդուս մարմինը փտտեցնող հիւանդութիւնը բնաջնջ կընեն : Արեւին
կենսատու ճառագայթները չթափանցող փողոցները լայնցնելով, ուր
երբեմն սոյն հիւանդութիւնը կապրէր բնակչաց հետ սերնդէ սերունդ :
Արկիագործք, ձկնորսք, նաւաստիք, ամէն բնակիչ էր արհեստին և վի-
ճակին համեմատ աշխատութեան հետ ընկերանալով, կմիանան Հայ-
րենեաց անկախութեան, և Հողանտա մը կգոյանայ ի նախատինս ըը-
նութեան :

Ի նախատինս բնութեան, աշխատութիւնը, միայն աշխատութիւնը
մեծ ժողովուրդ մը կազմեց, որ երկայն ատեն, մեր Արուսիոյ մէջ,

* Հարանախօսութիւն և վերջ տէր Կեանք 1, 2, 3, 4 և 5 Թ-երը :

Հաղարի վրայ աւելնալով, թէպայտի անարգասաւորութիւնը բոլոր տէրութեան վրայ կտարածի : Անականք կըլլան անապատին հայրերը : Ապանիա կմարի առանց Ապանիացիի : 1619 թուականին, Մեծամեծաց խողովը կսկսի պռուշ թէ “ Ըմուսնութիւնը կգաղթի, և ամուսնացողք անգաւակ կմնան, ոչ մարդ կայ երկիրը մշակելու, և ոչ ղեկավար ուրիշ երկիր փախչելու. դարձմալ այսպէս անցնի, չկայ Ապանիա” :

Ըհա, տես թէ ի՞նչ ըրաւ ծուլութիւնն, աշխարհիս ամենէն գեղեցիկ երկիրներէն մին, Ապանիան, այնպիսի երկիր մը, որուն կծառայէր Երկրագնդիս բոլոր ոսկին :

Երջանկարար մեր դարն այս վճատեցուցիչ ցուցակին հակառակը պիտի տեսնէ :

Երբ, երեւելին Պ. տը Լէսերս, իմ մեծտրու նախորդս, աշխատութեան աղգաց վրայ ունեցած աղղեցութիւնը խօսելու ատեն, Ընդդէմ վրայ գովեստ կկարդար, Ընդդէմ իրրեւ աշխարհաւոր Ըստ Ընդդէմ օրինակ բերելով, ես ալ միանալով ի բոլոր սրտէ կաւելցընեմ նաև, յառաջ բերելով, Ապանիոյ և Խտալիոյ Լատինական սերնդի մեր Եղբարքն, որք Վաղղիոյ հետ քաղելով, աշխատութեան և աղատութեան անշարժ հիման վրայ կոնակնին տուած, հրաշալի յառաջադիմութեանց մէջ են աշխարհիս իրենց արժանի բաժնին տէրն ըլլալու :

Ընտանոթեան ապագան և Ընդդէմ Բարբոսիւն վրայ անեցած աղղեցութիւնն :

Ընտանոթիւնն Ըղգաց յառաջադիմութեան հիմն ու սրազան սկզբունք ընդունուելով, մարդկային սեռին ընեւիք յառաջադիմութեանց և զիւտոց սահմաններն որոշել անկարելի է. որքան յառաջ երթանք, այնքան ալ աշխատութիւնն աւելի քիչ դժուար պիտի դայ և քիչ պիտի չարչարուինք, մեր բարօրութիւնն ապահովցնելու համար :

Վործիքներուն հրաշալի կատարելագործութիւններն օր ըստ օրէ աշխատութիւնն աւելի զիւրին, աւելի օրինաւոր և աւելի օգտակար պիտի ընեն : Ընդուշտ մեծ և արձանագրութեան արժանի պիտի ըլլայ այն օրն, երբ ձրի գործիքներ պիտի տրուին գործաւորաց :

Կէս դարէն ի վեր մարդուս աշխատութիւնը հարիւր անգամ կրկնապատկող մեքենայից գիւտոյն ամենասքանչելի յառաջադիմութիւնները կպատաւորեն զիս մէկ քանի խօսք ընել : Մինչև հիմայ եղածին վրայ մտածելով, մարդուս երեակայութիւնն յափշտակուած ինքզինքն կհարցնէ թէ ո՞ր պիտի երթայ ասոր սահմանը :

Ի այց անհեռատես անձինք կուրորէն կըսեն թէ, մեքենայք ամէն տեսակ աշխատութիւնքը կատարելով, գործաւորին բան չմնար: Ընանց դժուարութեան պիտի ընդունինք թէ, մեքենական ամէննոր դիւտ, մասնաւորաց տիրութիւն կպատճառէ. զի ամէն տեսակ նոր յառաջագիւմութիւն, իր սկզբնաւորութեան մէջ իր դժուարութիւնն ունի, իր ընդհանրանալը մեծ խոչընդոտ կունենայ. բայց երբ ընդհանուրին աղէկութիւնը մոտածել կսկսուի, ամէն դժուարութիւնք կդիւրանան: Չմոռնալու է թէ մարդոց թիւերու համար աշխատութիւններ պակաս չպիտի ըլլան միշտ, եթէ մարդոց թիւն հարիւր անգամ աւելի ըլլար այսօրուան թիւէն, զի աշխատութիւնք օր ըստ օրէ աւելնալու վըայ են:

Մարդուս առողջութեանը ֆինասող աշխատութիւնները մեքենաներով կատարուելով, օր ըստ օրէ չափազանց և կարգէ դուրս սաստիկ աշխատութեան վտանգները պիտի պակսին, որով մեքենայք կըրկնակի պիտի ծառայեն մարդոց բարօրութեանը: Մեքենայք պիտի ծառայեն կրկնակի, միտքն ու մարմինը հաւասար աշխատելու միջոց ըլլալով: Մեքենայք մարդուս առողջութեան ֆինասող գործերն իրենք տեսնելով, պիտի ըլլան նաև աղբիւր առողջութեան, մարդոց թիւերուն այն աշխատութիւնները միայն թողլով, որք կկատարնապարծեն մարմինն ու միտքը միանգամայն:

Պիտի գայ այն օրն, ուր ամէն ծանր աշխատութիւնք, միայն մեքենայիւք պիտի կատարուին: Ընշուշտ նախատեսուած այս անսահման աղէկութիւնն առանց ճիգի և ջանից չպիտի ծագի: Օյի աշխատութեան գնոյն ազատութիւնը, մարդուս ազատութեան չափ սրբազան սկզբունքը մ'ըլլալուն, միշտ պիտի մաքառուի, ու նոյն մաքառումն իր օգուտներուն հետ ֆինասներն ալ պիտի ունենայ:

Հասարակաց աշխատութիւնները շատցնելով, գործաւորաց աւուրչէքն ալ կաւենայ. գործաւորք աւելի աշխատելով և աւելի շահելով, կրնան ապրիլ ինչպէս որ պէտք է. պէտք եղած սնունդն առնելով, կըլլան առողջ և ազատ հիւանդութիւններէ:

Եւ ձեռնարկութիւններ պակաս չպիտի ըլլան միշտ. չէքեր, երկաթուղի, երկրագործական սրանչելի գործողութիւնք, և այլն, որք ոչ միայն բնակչաց աշխատութեան անսպառելի աղբիւրներ են, այլ միակ աղբիւր Արիւրի հարստութեան:

Աշխատութեան՝ Ազգաց ապագային վըայ ունեցած ազդեցութեան՝ այս մեծ խնդրոյն որ կողմն որ երթանք, կգտնենք թէ աշխատութեամբ, և միայն աշխատութեամբ երկրագնախի բնակչաց ընդհանուր բարօրութիւնը պիտի ստացուի: Ապագային յառաջագիւմութիւնն Ազգաց աշխատութեան կախումն ունի: Կարգ մը մարդոց ահագին

Հարստութիւնն ստանալուն համար չէ , որ մարդկային սեռին կենդանի զօրութիւնները պիտի գործածուին . այլ ամենուն աշխատութիւնն ամենուն երջանկութեանն ու բարօրութեանը պիտի ծառայէ :

Աշխատութեան՝ այս մեծ խնդիրն , որ դարէ մ'իւրեր մեծ վէճերու նիւթ եղած էր , ամենայն դիւրութեամբ և պարզութեամբ կլուծուի , երբ Առողջարանութեան աջօք նկատենք խնդիրը :

Կտեսնէք , Բնթերցողք , թէ , աշխատութիւնն աշխարհիս օրէնքն է , ()րէնք Կենաց , Երգարութեան և Սիրոյ : Կդանենք զանի ամէն կողմ , ամէն վիճակի մէջ , ամենէն հարուստին , և յետին աղքատին քով . չկայ բան մը , որ ազատ մնայ աշխատութենէ : Սխալիւս Բնթ :

Աշխատութիւնն աւելի ստիպողական և աւելի դերագոյն ընելու համար , նոյն ինքն Աստուած , հաճեցաւ նախ ինքն հնազանդիլ աշխատութեան . արդարեւ չէ՝ Եւա , ԵՐԱՆՍՅԻՆ ԳՈՐԾԱՒՈՐՆ , ինչպէս ըսաւ , Պղատոն :

Կրնամ , և կրնաք մինչև հիմայ խօսածիս , համառօտ եղբակացութիւնն ընել այսպէս , թէ , կուզէք օգտակար քաղաքացիներ ըլլալ , ըլլալ և այս անուան ճշմարտապէս արժանի մարդիկ . կուզէք ըլլալ երջանիկ , ըլլալով միանգամայն ազատ սիրտնեղութենէ և հիւանդութիւններէ , և այնպէս հասնիլ կենաց սահմաններուն , ԱՇԽԱՏԵՑԻՔ : Եթէ Ձեր պատուասիրութիւնն աւելի վսեմ և բարձր է , եթէ կուզէք Ձեր եղբարց յառաջադիմութեան , ամենուն երջանկութեանն օգնել , ևս առաւել ԱՇԽԱՏԵՑԻՔ : Պուշտօտայ :

ԽԱՏԱՆԻՔ

Արեւմտեան-Ռեւի և այլ Լիւսիւնի :

Կաղղիացի հռչակաւոր այս Կղերականին ըրած ատենախօսութիւններուն մեծ համբաւ ունենալը դեռ Պոլիս եղած ատենէս լսած էի . ուստի զարմանալի չէր , Քարիզ գտնուած ատենս անձամբ զինքը տեսնելու և միանգամայն իր իմաստալից քարոզները լսելու մեծ փափաքս : Աւրախ եմ երկու նկատմամբ . առաջին՝ որ Քարիզ երթալու բարեբախտութիւնն ունենալով , ոչ միայն Լիւսիւնի քարոզները լսեցի և այս մասին ունեցած ծարաւս կարելի եղածին չափ յաղեցուցի , այլ երկրորդ՝ որ , այսօր , կարող եղայ , նոյն քարոզաց համառօտութիւնը Սիրելի Ազգայնոցս ալ հաղորդել , յուսալով զանոնք ալ իմ ուրախութեանս , զգացմանցս և ճաշակիս մասնակցելու :

Այս քարոզները հրատարակելու առթիւ , կարելի է մեր Բնթեր-

ցողներէն ոմանք սպասէին մենէ , մեր Ազգային Արդապետաց վրայ ընդհանուր տեսութիւն մ'ընել , նոցա գիտութեան և ըրած ատենախօսութեանց նկատմամբ . ասի մեր մտքէն ալ անցած է , կանցնի և պիտի անցնի միշտ , սակայն ինչ որ ալ լսենք , դարձեալ մեր Միտնապատիւ Քարոզիչներ , նոյնն են և պիտի մնան , քանի որ ըստ մեծի մասին ամէնքն ալ մի և նոյն ըսեմ չուաման դպրոցի աշակերտք են : Այս մասին ազգայինք մէկ նկատմամբ իրաւունք չունին մեր Աղերին անուս ըլլալը բամբասելու . բայց չէ թէ Գեղարքայէն բամբասելու . զի տգիտութիւնը , մեր և մեզ նման բոլոր Ժողովրդոց թշուառ , աղքատ , տկար ըլլալուն և մնալուն միակ պատճառ է , այլ Գեղարքայէն ըսել կուզենք . զի ինչ տուած ենք որ փնտռենք . — Եթէ Աղերաց դասն , ընդհանուր նկատմամբ անդէտ է , այսու ամենայնիւ անոնցմէ շատերն այսօր գովելի են ըստ ամենայնի , վարուք և գիտութեամբ* . աւելի գովելի են ասոնք , որովհետեւ առանց որ և է օրինաւոր դրպրոցի մը մէջ դաստիարակուելու , իրենք ինքզինքնուն դպրոց , դասատու և միանգամայն աշակերտ եղած են : Ազգայինք իրաւունք չունին մեր Աղերը բամբասելու . բայց պարտք ունին անոնց դաստիարակութեան միջոցները հայժայեմել . այս պարտքը կատարելով է որ իրաւունք կուենան տուածնուն հաշիւը փնտռելու : Ախ , պարտք յետոյ իրաւունք :

Աստի , մեր ալ , հռչակաւոր Հիասէնթի քարոզները հրատարակելով , մեր Աղերին բան հասկցնել չէ նպատակնիս , այլ այսպիսի պատուական և ըստ ամենայնի օգտակար ատենախօսութիւններ , ազգայինք ալ եթէ ոչ ըսած , գէթ կարգացած ըլլան . — ինչ որ ալ ըլլայ , դարձեալ օգուտ է այս տեսակ գրութեանց ընթերցումն . այս է միակ նպատակս և հետեւաբար մտիմարութիւնս :

Արդանք ուրեմն , Հիասէնթի խօսքերն :

1. Բնութեան կառուց :

Աստի , Արտնայք , ընկերական խնդրոց , կրօնական մասին վրայ խօսիլ : Բայց ընկերութիւնն , ոչ Բնութիւնն , ոչ Ազգն և ոչ Եկեղեցին է , այլ ինքն ընկերութիւնն է : Հոս մեծ կարծիք մ'առջևս կը դնեմ , դարուս ամենէն զօրաւոր և ամենէն հաճելի կարծեաց մէկն , և , ես ալ , այս դարուս զաւակն ըլլալովս , պիտի աւելցնեմ թէ ասի այնպիսի կարծիք մ'է , որ երկտասարդութիւնս յուզեց , և որ հասուն

* Աղերին վրայ խօսելու ատեննիս անուն չենք տար , ոչ Գեղարքայ և ոչ Գեղն . զի մեր խօսքն , ոչ այս ինչ աղէկ և ոչ այն ինչ գէշ Աղերին վրայ է , այլ ընդհանուր Աղերին , թէ՛ Պոլիս և թէ՛ Վաւառս . — Կաթողիկոսէն մինչև յետին Սարկաւազն :

տարիքս ալ պիտի յուզէ . այն է մարդկութեան կարծիքը . մարդ՝ մարդու , ժողովուրդ՝ ժողովուրդի , մարդկային սեռն՝ մարդկային սեռի հետ ունեցած ընկերութիւնը : Աբարեւմ համաշխարհական ընկերութիւնն , յանուն ձեր ամենեցուն և իմ :

Մարդկութիւնն այո՛ , մարդկային սեռին բնական և ընդհանուր ընկերութիւն մը կայ : Եւ եթէ կուզէք , մէկ քանի խօսք ընենք այս մասին , և սեղմենք մեր որդիական ձեռաց մէջ , յարգանք և եռանդեամբ , մարդկային ընկերութիւնը կազմող այն երեք գլխաւոր կապերը . — կապ արիւնակցութեան , կապ բանականութեան և կապ բարոյականութեան :

Եւ յո՛ւր , արիւնակցութեան կապը . զի արիւնը , մարդուս մէջ բարոյական բան մ'է , արիւնն՝ ընկերական կապ մ'է . արիւնն՝ ընտանիքն է . այն բանն է , զոր չեն ճանաչեր անասունք , այսինքն՝ աղբականութիւնն : Ի՜նչ կրտսմ , հայրենեաց մեծ պատկերն ալ առջիս կուգայ , terra patrum , երբեք հորոյ , ինչպէս կրտսին նախնիք : Եւ ազգութիւն մը յօրինող տարերքներէն մին , և գլխաւոր տարերքներէն մին , սերնդին միօրինակութիւնն է . այսինքն՝ դարձեալ արիւնն է : Ա՛յրջապէս արիւնն , ոչ միայն ընտանիքն՝ ընտանիքին , հայրենեաց զաւակները՝ հայրենեաց զաւակաց հետ միաւորող կապն է , այլ ընդհանուր մարդկութեան :

Եւ յո՛ւր , ամենքնիս ալ մի հօր զաւակներն ենք . գիտութիւնը կրնդունի զայս , և եթէ այն գիտութիւնն , ըսել կուզեմ մարդկային գիտութիւնն , այնքան յառաջ դացած չըլլար զանի ապացուցանելու , աւելի մեծ գիտութիւնն , որ յԱստուծոյ է , մեղ պիտի սուղեցնէր : Ինչպէս կրտս Ս . Վիորը , “ աբար է միւլէ աբէնէ զմիւնայն աղբ մարդկան ” բնալիւ է վերայ ամենայն երեսոց երկրի ” (Վործ . ԺԼ . 26) :

Ուստի արեան միօրինակութիւնը , ծննդեան միութիւնն , ահա մարդկութեան և քրիստոնէական մեծ սկզբունք մը :

Ի՛նչ արիւնն , ինչ որ ալ ըլլայ , բանականութեան հետ բաղդատելով ոչինչ է : Երբաներուս , կուրծքիս* և սրտիս մէջ Եդամայ և մարդկութեան արիւնը կեռայ , կեփի , բայց մտացս հրաշալի խողովակներուն , իմացականութիւնս յօրինող անտեսանելի հիւսուածոց մէջ , կզգամ ինչպէս պիտի ըսեմ միանգամայն մարդկային և գերմարդկային բանականութեան արիւնը : Վիտեմ թէ , մեր

*Որովհետեւ արիւնը կուրծքին մէջ գտնուող թոքերուն (աքճիւն) մէջ , շնչուած օդին միջոցաւ մաքրուելէն ետքը , սիրտը կերթայ , անկից ալ երակաց , բոլոր մարմինը պտըտելով զանի սնուցանելու :

ամէն մէկին բանականութիւնն անհատական , անձնական է . անհատական է իր սկզբան , իր ստացման , և զանի աղէկ կամ դէշ կերպիւ գործածելու մասին : Բայց այս բանականութիւնն , որ ըստ գոյութեան անձնական է , առարկային մէջ անանձնական կրլայ : Աղատ է , բայց ըստ ինքեան մահկանացու : Իրմէ (բանականութենէ) ընդունած լոյսոյս կրնամ չափազանցութեան մէջ մտնել , բայց անկարող եմ զանի փոխել , պահասութիւններս կտկարացնեն , իրմէ ընդունած առատ լոյսս , բայց նա , բանականութիւնն , ընդհանրական է :

« Ճշմարտութիւնն ընդ այսկոյս Պրէնի ,* մոլորութիւնն ընդ այնկոյս « կրտէր Բասկալ** , Ասի կարելի է ճշմարիտ ըլլայ ձեւերու նշկատմաք , և փորձառական դպրոցն ալ իրաւունք ունեցած ըլլայ : Անիոփոխելի ճշմարտութիւնն , անգաղար փոխուող ձեւեր ունի , որք կցանազանին լեռան մէկ կողմէն միւսն , և գետին մէկ եզրէն միւսը . ճշմարտութիւնն զգեստներ ունի , որք կհիննան ու կնորոգին դարուց և մարդոց հետ : Բայց ճշմարտութեան գոյութիւնը , բայց իր գեղեցիկ մարմինն , իր կուսական մարմինը , միշտ նոյնն է , միշտ երիտասարդ , միշտ գեղեցիկ , միշտ անարատ : Այն ինքն ճշմարտութիւնն ըստ ինքեան , ամէն մարդոց համար մի և նոյնն է . իմ առածս , քու առածդ է . քու օրէնքդ , քու մեթոտդ . իմ մեթոտս , իմ օրէնքս է : Կարող եմ , ուրեմն , ողջունել , մեր իմացականութեանց մտաց մէջ , ամենուս սրտէն պոսթկացող , և զմեզ ամենքնիւ տաքցնող , երկնային բանականութեան մի և նոյն արիւնը . զի ճշմարտութիւնն , երկնային լոյսն է , որ կլուսուորէ ոչ միայն հաւատօք Քրիստոնեաներն , այլ բանականութեամբ աշխարհ եկող բոլոր մարդիկներն , « Լոյսն ճշմարիտ որ լուսաւոր ամեն զամենայն մարդ որ դալոց է յաշխարհ » . « omnem hominem venientem in hunc mundum » :

Տեսնենք այժմ , բարոյականութիւնն : Աւ Պարոնայք , մի կարծէք թէ , ինքնաբոմ կերպով , զձեզ այս ծամբան կառաջնորդեմ : Մարդս կապրի , երեք զլեւաւոր կապերով . — կապ Ֆիլղեքական , որ է արիւնը . կապ բնական , որ է բանականութիւնը . կապ բարոյական ,

*Ասել կուզէ թէ լերանը մէկ կողմը օրէնքը ինչ բան որ արդիւէ , միւս կողմը զանի ընելու հրաման կուտայ :

** (Պէշ) . Գաղղիացի հռչակաւոր զրադէտ և երկրաչափ . ծնաւ 1623 ին Քլէոմոն-Ֆէոսանտի մէջ : 12 տարեկան եղած ատեն Իւքլեաի (Եւկլիտէս) 32 առաջին առաջարկութիւնները լուծեց : 16 տարեկան հասակին մէջ երկրաչափական զիրք մը հրատարակեց : 18 տարեկանին մէջ , թուարանական գործիք մը հնարեց : Մէկ խօսքով « Խորհրդածութիւնք Բասկալայ » անուն զիրքն , որ աշխարհածանօթ է , բաւ էր իր անունն անմահացնել : Մեռաւ 1662 ին , այսինքն 39 տարեկան . — զի Բասկալայ մարմինն առողջ էր տղայ հասակէն , միշտ փատաւողջ , շատ օր հիւանդ էր :

Բասկալայ « Խորհրդածութիւնք » անուն զիրքն , որ բազմաթիւ օտար լեզուաց ալ թարգմանեալ է , միայն Գաղղիարէն լեզուաւ , միլիոնէն աւելի ծախուած է , և կծախուի միշտ :

որ է առաքինութիւնն : Առաքինութիւնն երրորդ կապ մ'է , զոր կը պարտաւորիմ ձեռացս մէջ սեղմելով , ըսել անոր . () րհնեալ ըլլաւ , դու , որ զմեզ մէկ ըրիր :

Առաքինութիւնն . . . ո՛հ , վեճաբանութիւն չեմ ընեմ :

Բայց վերջապէս ինքզինքս ալ չեմ կրնար բոլորովին զսպել . և էյիշեմ , զմեզ Քրիստոնեայքս , բամբասելին , բոլորովին անձնական առաքինութիւն մը ունենայնուս , ընկերական առաքինութիւնները մոռնալուս , միայն մեր անհատական փրկութիւնը փնտռելով , ընդհանուրինը մոռնալուս համար :

Այո , ասի Ճմարիտ է : Զէ թէ ընկերական առաքինութիւնները չճանաչուս , չէ թէ մարդկութիւնը մոռնալուս , այլ սակայն Ճմարիտ է թէ , ամէն բանէ առաջ անձնական կարծեաց մարդիկ ենք , անձերնիս կամած ենք : Ո՛հ , անձնական կարծեաց սիրելի դրօշակ , որ ամէնքնիս ալ , ես և բարեկամներս , հոս և այս ունենդիր հանդիսալոյցաց սոջնէ պաշտպանեցինք : Անձնական կարծիքը : Գիտութեան երկու լուսաւոր բեւոյնները , կենաց այս երկու հզոր բեւոյնն , անսահման անձնականութիւնն յերկինս , որ է Աստուած . սահմանաւոր անձնականութիւնը մեր կուրծքին մէջ , որ մեք ենք : Մեր փառաց , մեր անկմանց և մեր յաղթութեանց սիրելի դրօշակ , բնաւ զքեզ չափի կրկին ուրանանք : Այո , ամէնքնիս ալ , անձնական կարծեաց , անհատական առաքինութեան , անհատական փրկութեան հետեօղ մարդիկն ենք : Այսինքն թէ , մարդս , պատասխանատու է , ամէն բանէ առաջ , իր խղճին , աղէկ կամ դէշ ըրածին մէջ . կրննք թէ միշտ պէտք է բարիք գործել , և հետի կենալ դէշութենէ , իրեն համար , և ոչ թէ այս կամ այն նկատմամբ , հայրենեաց օգտին , ընդհանուր մարդկութեան բարօրութեանը համար : “ Ինդրեցէք նախ զարքայութիւնն Աստուծոյ և զարդարութիւնն նորա ” , ըսաւ , անձնական բարոյականութեան Մեծ Արդապետը . փնտռեցէք նախ քան զամենայն՝ արդարութիւնն , և անկից յառաջ եկած օգուտը , զոր պիտի քաղէ հայրենիքն և մարդկային սեռն , և պիտի ընդունիք փոխարէն :

Տեսէք , արդարեւ , իմ անձնական բարոյականս , որ զիս պատասխանատու կրնէ խղճիս , Աստուծոյ արքայութեան և դժոխոց սոջին : Այրիւս սկզբունքներ ունի (բարոյականութիւնը) , արդարութիւնն և զթուութիւնն , որք կազատեն զընկերութիւնն , ազատելով միանդամայն անհատն . պանչելի չըջան Աստուծոյ , հրաշալի դիւտ յաւիտենական իմաստութեան : Համարեցէք թէ , միայն անձս ազատել մտածեմ երկնային արդարութեան աջի , բայց ստիպեալ եմ ասով ժամանակակիցներս ալ ինձ հետ ազատելու . զի չեմ կրնար ինքզինքս ազատել , քանի որ արդարեւ զթած չըլլամ ամենուն , և յօրինելով , այս եղանակաւ , ամուր , անքակտելի , անմահ կապ մը , միացնելով նախ մարդս մարդուն , յետոյ ժողովուրդք ժողովուրդոց , — զի համազգային (ազգաց իրարու հետ) արդարութիւն մը և զթութիւն մը կայ , — և վերջապէս ամբողջ մարդկութիւնը մարդկութեան հետ . զի կայ նաեւ , մարդկային արդարութիւն մը և զթութիւն մը , ոչ թէ դեր-

բնականաբար աշխարհ եկող արդարութիւնն ու գիտութիւնն , այլ այն արդարութիւնն ու գիտութիւնն , զոր ամենէն բարեսիրտ Հիմանողը կըսէին . «*Caritas generis humani*» . —

Ըստ , ամենուն , ընդհանուրին աղէկութեանը համար , ամէն մէկին խղճին մէջ , արդարութիւն մը , գիտութիւն մը կայ : Ըմէն մարդ , ինչ ազգէ և քաղաքէ ալ ըլլայ , ինչ սրբազան է : Մարդս մարդուն համար սրբազան է : Ըստ առած մ'է , զոր հակառակորդ փիլիսոփայութիւնը կրնայ չարաչար գործածել , այսու ամենայնիւ բողոքովն Քրիստոնէական է : Մարդս օծեալ է Լստուածային միւսոնաւ , որ գերազանց է Կայսերաց օծումէն : Ինչ է արդարեւ , մեր լուսազարայն գլուխն օծող այն իւզն , Լստուածային անկորուսելի այն իւզին քով , որ կ'օգէ ամէն մարդուն ճակտին և հոգւոյն վրայ , իր ծնած օրը : Մարդս ստեղծուած է արքայից Լքային նմանութեան և պատկերին պէս : Մարդս , մարդուն սրբազան ըլլով , իրաւունքներ ունի , զորս պէտք է յարգել պարտաւորութիւններով : Բայց ունի նաեւ բնական զգացողութիւններ , որք խիղճն իրաւունքէն անդին կ'արշին : Երբ իրաւանց համաձայն գործեմ , արդարութիւնը գոհ ըրած կ'ըլլամ , բայց գիտութիւնն՝ արդարութենէն , պարտաւորութենէն անդին կ'անցնի . կրնայ մոռնալ իր իրաւունքն . արտաքին նուէրէն աւելի կուտայ , ներքին նուէրը կուտայ , յարգէն աւելի կուտայ , կուտայ սէրը . սէրը տալով անձն ալ կուտայ , և ամէն մէկին անձնական այս նուէրն , աս ամենուն , մարդկային սեռին մեծ միութիւնը կ'կազմէ :

Ըհա , պատճառ , մարդկային ընկերութեան երեք կապ ունենալուն , և թէ ինչու համար , ինչ որ ալ ըսին ԺԻՄ Դ Դարու իմաստակներն և ԺԻՄ Դ Դարուն ասոնց յաջորդները , մարդս բնաւ բնական (փայրենի) վիճակին մէջ չգոյացաւ , այլ միշտ ընկերական վիճակով : Ըհ . մարդս , ընկերական վիճակին մէջ , վատթարացեալ կենդանի մը չէ , ինչպէս սահմանեց Ուուսո . — ոչ , նոյն իսկ բնական վիճակին մէջ ալ . զի ընտանեկան ընկերութենէն վեր , որ է ընտանիքը , քաղաքական ընկերութենէն վեր , որ է հայրենիքը , կամ քաղաքական Սիճակը , կրօնական ընկերութենէն վեր , որ է Եկեղեցին , մարդկային սեռին , համաշխարհական ընկերութիւն մը կայ :

Ըստ բարձրութեանց մէջ , ինքզինքս աղէկ գտնելով , քիչ մը կանկ կ'առնում : Վերագոյն բարձրութիւններ , ճառագայթարձակ բարձրութիւններ : Վարուց հնութիւնը , զմեզ արշալոյսին իր նշոյլներուն կ'սկսածանայ մէջ դրաւ , սակայն Քրիստոնէութիւնը պայծառ երևան հանեց . և եթէ սուտանուն փիլիսոփայութիւնը վրայ հասաւ , ընդունայն է զանի անարգելութիւն , ջնջելու ջանքը . բնաւ չափաի կարողանայ հրամայել , այլ միշտ անոր օտից տակը պիտի կրնայ մնալ , իբրեւ անոր աշակերտը :

Մարդկօրէն կարծեաց այս բարձրութիւնները Քրիստոնէայ են :

Վրիստոնեայ, զանոնք լուսաւորող լոյսին մէջ, ինչպէս կըսէ Սուրբ Գիրքը, «կամիմ զե ամենեքեան եղիցին մի», Վրիստոնեայ, վերջնական լոյսին մէջ անդրադառնալ, որ չէ ուրիշ բան, այլ նոյն ինքն լստուած: «Հայր իմ», ըսաւ մարգկային սեռին ճշմարիտ Փրկագործողն, և հետեւաբար անոր միակ կարող հիմնադրին Յիսուս Վրիստոս, «Հայր իմ, կամիմ զե իցին մի որպէս և մէք մի եմք»՝ ահա, սոյն բարձրութեանց տէր ըլլալնուս տիտղոսներն: Եղամ իծննդեանն, իր արեան աղբիւրէն, լստուած ի վախճանն, իր սրտին բաբախումներովը, մարդկութիւնն ալ ի միջին: «Լմենեքին դուք եղբարք էք», ըսաւ Վրիստոս. «և մի հայր ունիք, որ է յԱրեւինս»:

Վրիստոնեայ բարձրութիւնք. ոհ, թողուցէք զիս այս հրաշալի, ծածկեալ գագաթները բարձրանալ, եթէ հոն, ուր դարուս մարդոց, մեծ մարդոց մեծ մասը նայել չգիտեն, եթէ հոն, բանական բնութիւն մը, անտեսանելի, և սակայն իր անձնականութեան մէջ բազմաթիւ բնութիւն մը չկայ. լստուածոյ առ լստուած, Հօր առ Որդին, և Որդւոյն առ Հօգին-Սուրբ ընկերութիւնն, սքանչելի և հաւասար ընկերութիւնն, ուր Որդին և Հօգին մի ընդ Հօր, մնան հաւասար մեծութեան և կատարեալ միութեան մէջ: Ո՛վ երբեակ և մի լստուածութիւն, մարդուս օրինակն, ասոր համար բնականաբար զմեզ ստեղծեցիր մի՛ բնութեամբ, մի՛ արեամբ, մի՛ բանականութեամբ, մի՛ առաքինութեամբ. մի՛ բնութեամբ, և բազմաթիւ մեր անձին մէջ, բնականաբար ազատ. բնականաբար հաւասար. Նշտանեաց, Երկրի կամ Եկեղեցւոյ մէջ, ուրիշ մեծութիւն չյայտնել, այլ մարդոց ճակատուց վրայ կրող լստուածային մեծութեան նշոյնները:

Երբեմնիք:

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԵՐՈՂԱՅ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԸ *

Լմեն մեծագործութիւնք, տարիներու անթուշ աշխատութեանց արդիւնքներ են. առանց յարատեւութեան և հաստատամտութեան ոչ փառք և ոչ պսակ կայ: Ինչպէս լստիւնք** Մատենագիրն՝ իր «Բէթ-Բաթը» «Հանդիսատես» անուն գիրքը չմտադրած, երեք հազար երեսներէ բաղկացեալ բազմաթիւ գրքերէ, ձեռագիր ծանօթութիւն-

* Տես թիւ 5. Երես 171—181.

** (Շօքէֆ). Ենգգիացի հռչակաւոր դրագետ. ծնաւ 1672 թ. ի Միլանի Ս. Երմշայրի մէջ, և մեռաւ 1719 թ.: Բազմաթիւ գործեր հրատարակած է:

ներ ժողովել : 'Նեվտոն' իր յամանակագրութիւնը Հրատարակած , տասնեւհինգ անգամ սրբագրեց և օրինակեց . և Նիպոն(1) պատմագիրն ինն անգամ օրինակեց իր Յշարայարանէրը : Հաւ (2) շատ տարիներ , ամէն օր , 16 ժամ բան սովորելու կանցնէր . և հոգնութիւն առնելու համար , աշխատութեան նիւթը փոխելով , փիլիսոփայութեան կամ մեթիմաթիքայի վրայ կաշխատէր : Հիւմ(3) Լոնդոնի պարսկերէնը խմբագրելու առնէ , ամէն օր , 13 ժամ կգրէր : Սերջապէս Սօնթէսքիէօ , (4) իր գրոց մէկ քանիին վրայ խօսելու առնէ , բարեկամին մեկուն կրօնք . "Պառ մէկ քանի ժամուան մէջ պիտի կարգաս այս գիրքը , բայց կվկայեմ քեզ թէ մազերս ճերմկուցած են այն պատճառաւ տուած աշխատութիւններս" :

Սխտքն ինկածներն ու զիտողութիւնները գրի առնելու սովորութիւնը , թէ չմոռնալու և թէ պէտք եղած առնէ զանոնք գտնելու համար , շատ բանիբուն և աշխատասէր անձանց մեծ դանձ եղաւ . ինչպէս Լորտ Պարսն , "Պէտք եղած առնէ գործածուելու համար գրի առնուած անակնկալ խորհրդածութիւնք" վերնագրով բազմաթիւ ձեռագիրներ թողուց : Լյութսին(5) Պիւրքի(6) գործերէն մեծ ժողովածու

(1)(Լոտուարտ) . Լոնդոնացի համբաւաւոր պատմաբան . ծնաւ 1737ին և մեռաւ 1794ին . — 1770ին Լոնդոնի Ծերակոյտի անդամ կոչուեցաւ : Հատ գրութիւններ թողուց :

(2)(Սթէֆն Հաւ) . Լոնդոնացի ֆիզիքադէտ և բնագէտ . ծնաւ 1677ին և մեռաւ 1761ին : Ֆիզիքական բազմաթիւ զիւտեր բռաւ , շատ գրութիւններ ալ ունի :

(3)(Տալլտ) . Սքոթլանդացի հռչակաւոր փիլիսոփայ և դրադէտ . ծնաւ 1711ին Լոտիմպուոկի մէջ աղնուական ընտանիքէ . երիտասարդութիւնը Վաղդիոյ մէջ անցուց . մեռաւ իր հայրենիքը 1786ին , բազմաթիւ գործեր ունի :

(4)(Պարսն տը) . Վաղդիացի հռչակաւոր փիլիսոփայ , ծնաւ 1689ին Պուտոյի մօտ , Պաէտի մէջ : 1714ին Պուտոյի Ծերակոյտին անդամ , և 1716ին նոյն ժողովոյն նախագահ կոչուեցաւ : Մեռաւ 1755ին Փարիզի մէջ :

Հատ գործեր ունի հրատարակած , որոնց վրայ կատարեալ տեղեկութիւններ տալու համար , որոշած ենք , Սօնթէսքիէօ , այս հռչակաւոր փիլիսոփային վարքը հրատարակել , ինչպէս նաև 'Նեվտոն'ներ :

(5)(Թովմաս Լյութսին) . Լորտ և անդամ Լոնդոնի Ծերակոյտի հռչակաւոր իրաւաբան . ծնաւ 1750ին և մեռաւ 1823ին Լոտիմպուոկի մէջ . Պիւրան Պուրսին երրորդ որդին էր :

Իւր առնեախօսութիւնները 1816ին հրատարակուեցաւ որք հինգ մեծ հատորներ կկազմեն :

(6)(Լոտմոտ Պիւրք) . Լոնդոնացի հռչակաւոր իրաւագէտ . ծնաւ 1730ին և մեռաւ 1797ին Տրայքենի մէջ : Բազմաթիւ գրութիւններ ունի :

մ'ըրաւ : Եւ Լշտըն* երկու անգամ իր ձեռքն օրինակեց Լիթւ-
թընի վրայ Լշքի գրած մեկնութիւններն , այնպէս որ բոլոր գիրքը
գոց ըրաւ :

Իսկ Սմիթ բժիշկն , երբ իբրեւ կազմարար , մօրը քով աշխատե-
լու ատեն , ամէն կարգացածներէն ծանօթութիւններ առնելու սովոր-
ութիւն ունէր : Իր կեանքը հռչակաւոր եղաւ շարունակ աշխատող
ըլլալուն , ինչպէս իր կենսադիրն ալ կըսէ . “ Միշտ աշխատող , միշտ
շարժման մէջ , միշտ ժողովելու վրայ” : Իր ծանօթութեանց , ձեռա-
գիրներն ապագային յօրինած գրոց հիմն եղան :

Եւս յատկութիւնն ունէր նաեւ հռչակաւոր Ղ'ն Հընթըր Ընդ-
ղիացի Սիւրբոյժը , զոր ստանալ ստիպուեցաւ , յիշողութիւնը խիստ
տկար ըլլալուն . ասի՝ միտքն ինկած խորհրդածութիւնները գրի առ-
նելու սովորութիւնը սապէս նմանցուցած ըլլալով կըսէր . “ Եւս սո-
վորութիւնը նոյնն է , ինչպէս է վաճառատան մը մէջ դանուած ապ-
րանքներուն ցուցակն , անանց որոյ բնաւ չսխալի կրնար գիտցուիլ թէ
ինչ կայ և ինչ կ'պակսի” : Ղ'ն Հընթըր , որուն սրամտութեանը հա-
մար Եպրտ Երթեյ զանի կկոչէր , Երթեյ** ապէքը , հռչակաւոր օրի-
նակ մը կհանդիմանայ աշխատասիրութեան կարողութեան . Մինչև 20
տարեկան հասակին մէջ ըստ ամենայնի տգէտ էր , մանաւանդ որ մեծ
դժուարութեամբ սովեցաւ գրելն ու կարդալը : Հատ տարիներ ,
Վլասկոյ քաղքին (Սկովտիա) մէջ առաջագործութիւն ըրաւ , յետոյ
այս արհեստը թողլով , Լոնտոն Ուիլեամ եղբօրը քով գնաց , ուր
անդամաղնութեան դասատու էր : Հոն մէկ քանի տարի անխոնջ աշ-
խատելով եղբօրմէն աւելի յառաջ գնաց . և Ընդղիոյ մէջ , Իսպղա-
տական Ընդամաղնութեան հետեւողաց առաջինն եղաւ . այնպէս որ
() լին հռչակաւոր դասատուն տասն ամբողջ տարի աշխատեցաւ ասոր
ժողովածները նկարագրելու , դասելու : 20,000 էն աւելի են ժողո-
վածներն , ամէնքն ալ իրարմէ տարբեր և իրարմէ հետաքրքրական :
Հընթըր ամէն օր արշալոյսին կելէր և մինչև ժամն ութն (առաւօտեան
ըստ Եւրոպացւոց , որ է կէս օրէն 4 ժամ առաջ) կաշխատէր , բոլոր
օրը հիւանդներ կընդունէր , հիւանդաց այցելութեան կերթար , նաև

* (Ղ'ն Սքոթ ա' Լշտընի գուբս) . Ետ Ընդղիացի աղքատ ածխա-
վաճառի մը որդի էր , որ ծնաւ 1750 ին և մեռաւ 1838 ին : Իր մեծ
համբերութեամբն ու անխոնջ աշխատութեամբն ամենամեծ պաշտօննե-
րու արժանացաւ :

** (Բանօթէս անուանեալն որկնշանակէ , ամէն բան որեւոր . ըստ
առասպելաբանութեան , ասի հարիւր աչք ունէր , որոնց յիսունը բաց
կմնային , միւս յիսունները քունի ժամանակ գոցուած ատեն :

Սէյնթ-Ղործ անուն հիւանդանոցին և բանակաց ընդհանուր վիրաբուժութեան պաշտօնը կ'արէր . դասախօսութիւն կ'ընէր թէ այցելութեամբ և թէ իր տանը մէջ , և ասոնցմէ զատ ժամանակ կ'գտնէր զանազան փորձեր ընել և գիտութեան վերաբերեալ ամենակարևոր գիրքեր յօրինել : Այս ամէն տեսակ աշխատութեանց հասնելու համար , ընդամենը հինգ ժամ կ'ընանար . գիշերը չորս ժամ , և ցորեկուան կերակուրէն յետոյ ալ մէկ ժամ : Այս երբ բարեկամին մէկն իրեն հարցուց թէ ի՞նչ եղանակաւ բոլոր գործերը զուլի կ'հանէր , պատասխանեց թէ , “ Սկզբունքս է , որեւէ բան մը չսկսած , առաջուց աղէկ մը խորհիլ թէ , կարելի՞ է : Այն կարելի չէ , չեմ սկիի : Այն կարելի է , գիտեմ զանի դուլի հանելը , պէտք եղած աշխատութիւնը չմնայելով . և բան մը սկսելէս ետքը , մինչև որ լմննայ , ծաղը չեմ թողուր : Այս է ահա , ամէն ձեռք զարկածիս յաջողութեան դադանիքը ” :

Հընթեր , ժամանակին մեծ մասն , իրմէ առաջ անպիտան համարուած առարկաները սովորելու կանոններ . ինչպէս իր բարեկամաց շատերը կրօնէին թէ , անպտուղ աշխատութիւններով կանցընէ ժամանակը . զորօրինակ՝ եղբերուն եղջիւրներուն ինչպէս մեծնալը դիտելը : Բայց Հընթեր աղէկ համոզուած էր թէ , գիտութեան վերաբերեալ որեւէ բանի մը ուսմունքն իր արժէքն ունի : Արդարեւ այս կենդանիին եղջիւրին ինչպէս մեծնալը սովորելովն էր , որ երակներուն բաժանումն ու իրարու հետ հաղորդակցութիւնն գտաւ . ասով երակի , մինչև իր օրն անդամանելի համարուած , հիւանդութեան մը դարմանին գիւտն ըրաւ , ընելով առաջին փորձն իր հիւանդին վրայ :

Հաովիյ , ևս , մարդկութեան մեծ բարերարներէն մին , համբերութեան և յարասե աշխատութեան հռչակաւոր օրինակ մ'է : Աս է , մարդուս մարմնոյն ամէն կողմը պտրտող արեան շրջանի գիւտն , և մեծ գիւտն ընողն , որ ամբողջ ութը տարիներէ և անհամար փորձեր ընելէն ետքը համարձակեցաւ հրատարակել . բայց բոլոր աշխարհք , մանաւանդ իր արհեստակիցք , զինքը ծաղրեցին ու այսպանցին . թըշնամանք և նախատինք ընդունեց փոխարէն . մինչև անդամ , զինքը կրօնի և բարոյականութեան թշնամի զնդարտելով , բոլոր յաճախորդները (Յիշեալ) զինքն երեսէ ձգեցին . այսպէս առանց բարեկամի մնալով 25 տարի յետին խեղճութեան մէջ անցուց . բայց ժամանակը միտքերը խաղաղեցնելով , աւելի մօտէն քննուելով , ուշ , բայց վերջապէս ճշմարտութեան արևը ծագելով Հաովիի գիւտն ալ ընդունուեցաւ :

Տիեզերական կենսագրութեան մէջ , Ղոր Ս իրաբուժութեան

Հայր, Լճապետապետ Բարէ, Վաղղիացի հռչակաւոր Սիրաբուժին նման, անձնական ջանից և հաստատամտութեամբ յարատե աշխատող քիչ օրինակ կ'գտնուի։ Ըսի ծնաւ, 1509 ին Լալալ (Սենի մէջ) ուր հայրը սպիրիչ էր։ Նոնոդքն ու ազգականք խիստ աղքատ ըլլալովն, և զանի դպրոց մը չկարենալ խաւրելուն, գոհ եղան, բնակած գիւղին մէջ գտնուող Աղերի մը քով ծառայութեան տալ, յուսով որ կարելի եղածին չափ փոքր ինչ բան կսովի։ Բայց Աղերը, միշտ իր ջորին խնամելու և տնական աշխատութեանց հետ զբաղեցնելով, Բարէ, վայրկեան մ'ալ չունեցաւ բան սովելու։ Ըստ երկու եղելութեանց վրայ, երբ հռչակաւոր Վաղղի վերաբուժը Լալալ գնաց, միջի ամանին մէջ քար ունեցող Աղերի մը քարը հանելու, Լճապետապետ ալ ներկայ գտնուեցաւ գործողութեան։ Ե այս առաջին գործողութիւնը տեսնելուն վրայ է, որ վերաբուժութեան շարժառիթն ստացաւ։ Ըսոր վրայ, ծառայական պաշտօնը թողլով, Սիւս անուն Սպիրիչ-Սիրաբուժին քով աշակերտ մտաւ։ Եւսկից սովորեցաւ արիւն առնել, ակոյ պաշել և վերաբուժական մանր մունր գործողութիւններ ընել։ Ըսոր քով չորս տարի աշխատելէն ետքը փարիզ գնաց, այնպիսի քաղաք մը, ուր անգամաշնուութիւն և բժշկութիւն սովորելու ամէն դիւրութիւն կայ։ Իր աշխատասիրութեամբն ու յաջողակութեամբը, փարիզի Հիմէ-Տիէօ անուն մեծ հիւանդանոցին Արկորդ Սիրաբուժի կոչուեցաւ, և քիչ ատենէն ալ Աուրիլ դասատուն տեղն անցաւ։ Բարէ, Բժշկական Շէմարանին ընթացքն աւարտելով, վերաբուժական վկայական ընդունելէն քիչ ատեն ետքը, Սեն Սօանսի հրամանատարութեան տակ եղող Վաղղիական բանակին հետ Բիէ-մօնթ (Լատրիա) գնաց։ Հոն պատերազմի առիւն, սովորականէն աւելի հիւանդ ունենալով, վայրկեան չկորսնցնելով, գիշեր ու ցօրեկ կաշխատէր, հիւանդութեանց պատճառներն, ու հիւանդներն աւելի օգտակար կերպիւ դարմանելու միջոցները կ'փնտէր։ Սիակ սկզբնութունէն էր ցաւը քիչցնելով, բնութեան օգնական ըլլալ։ Բարէ, հռչակաւոր եղաւ, ոչ միայն վերաբուժութեան վերաբերեալ անհամար և ամէնքն ալ մէկլմէկէ օգտակար փոփոխութիւններ ընելուն, այլ նաև բժշկութեան ընդհանուր արհեստին*։ Բարէ՝ հռչակաւոր եղաւ, ոչ միայն արհեստին, այլ նաև իր մարդասէր բնաւորութեամբն։

*Օ՛ի բժշկութեան մէջ երեք գլխաւոր մասեր կան։ Ընտելութիւն հիւանդութիւնք, որոյ ընդհանուր անուամբ Բժշկութիւն կ'ըսուի։ Բ. արտաքին հիւանդութիւնք, որ է Սիրաբուժութիւնք։ Գ. Սակարարձութիւն (լավութեամբ)։

Իրմէ առաջ , բոլոր վերաբոյժք , պատերազմի մէջ , կամ ուրիշ առթիւ , հրացանով եղած վէրքերուն արիւնը կտրելու համար եռացեալ իւզով վէրքը կծեփէին , կամ կարմրացեալ երկաթով կայրէին . և երբ այս երկու բարձարոս միջոյներով արիւնը կտրել անկարող կըլլային , վէրքին դանուած ձեռքը կամ ոտքը կկտրէին . իսկ եթէ վէրքը , մարմնոյն ուրիշ մէկ կողմը գտնուէր , խեղճ հիւանդը , անպատճառ մեռնելու , և չարաչար մեռնելու կդատապարտուէր : Բարէ , դարերով մնացած այս սովորութիւնը շուտով չէր կրնար ոնշտայնել . ուստի ինքն ալ նախ իր վարպետներուն նման եփած իւղ կգործածէր . բայց օր մը , բարեբախտաբար , բանակին մէջ իւղ պահեստուն , ուրիշ միջոցի դիմել ստիպուեցաւ . բայց բոլոր գիշերն ալ հանգիստ չանցուց , գէշ բան մ'ըրած ըլլալու վախէն . ընթերցողը կրնայ երեւեկայել թէ , որչափ խրախուսեցաւ , քաջացաւ ու կեանք առաւ Բարէ , երբ տեսաւ առաւօտուն , հիւանդաց այցելութիւն ըրած ատեն , որ վերաւորելոյ ամէնքն ալ ուրախ ու դոհ էին . քանզի վէրքերնին առանց ցաւի թողնելով զերնէք , բոլոր գիշերը հանգիստ քնացած էին . և ընդհակառակն , անոնք , որոց վէրքերուն վրայ եփած իւղ դործածուած էր , անտանելի ցաւօք կչարչարուէին :

Բարէի այս և ասոր նման , անհամար և օգտակար գիւտերը , ժամանակին բոլոր վերաբոյժներն , իրեն թշնամի ըրին . ամէնքն ալ միասորհուրդ կըսէին ու կգրէին թէ , Բարէի բոլոր բրածները միանգաւոր են : Աբամբասէին թէ , տգէտ է . մանաւանդ թէ ճշունարէն և Լատիններէն չգիտեր . այս անհամար թշնամեաց և ոչ մէկին պատասխանելով , իր գործը կշարունակէր . ամէն վերաւորեալ զինուոր , Բարէ և իր դարմանը կխնդրէր . ամենուն կհասներ , ամէնքն ալ կխնամէր ոչ միայն իւրեւ վերաբոյժ , այլ իրրեւ հայր մարդասիրութեամբ կվարուէր , և հիւանդը ձգած ատեն , սովորութիւն ըրած էր , ըսելու .

“Եւ Բարէի պարմանէն , Լատիններէն ալ բժշկէ” :

Երեք տարի , այսպէս , զինուորական վերաբուժութեան ուշադն վարելէ ետքը Փարիզ դարձաւ , ուր չմտած այնպիսի մեծ համբաւ ստացած էր , որ անմիջապէս Լենրիկոս Բ. ի վերաբոյժ կոչուեցաւ . բայց քիչ ատենէ դարձեալ պատերազմական (տիւոր) դաշտերու մէջ գնաց : Լմէն տարի , դարնան բանակին հետ կճամբորդէր , և ձմեռն ալ Փարիզ կմտնէր : Երբ Մեծ , Շառլ-Բէնթէն պաշարուեցաւ , բանակը մեծ կորուստ և բազմաթիւ վերաւորեալներ ունեցաւ : Բանակի վերաբուժք արդէն քիչօր և մանաւանդ անկարող , Սպանիացիներէն աւելի զինուոր կապանէին . որոյ վրայ Տը. Կիլ Կոմսն , աշերտագիր մատոյց արքային , որ Բարէն իրեն խաւրէ . քաջ Բարէ ան-

միջապէս ճամբայ ելաւ , ամէն տեսակ վտանգներն աչքն առած , մանաւանդ ինչպէս ինքն իր բերանովը կրէ “ կախուելու , խղճուելու կամ կտոր կտոր ըլլալու վտանգներն աչքն առած ” , կ'յաջողի թշնամեաց մէջէն անցնելով Սեճ մտնել : Այժմ , զօրագետք , և բոլոր քանակը , նոր կեանք ու հոգի առին , Քարէն իրենց մէջ տեսնելով ինքն , և կրէին թէ ալ մեռնէի չէի վախճար , ելի միտաւորսն ալ : Իսկ զինւորք երբ լսեցին Քարէի հասնիլն , Քնկերը , կրէին մէկզմէկու , ալ չվախնալ մեռնելէ , զի բարեկամիս մեր մէջն է : Յաջորդ տարին , Քարէ , Հետտին քաղաքի պաշարէալներուն մէջ գտնուելով , Սալոյայի Ամսին հրամանաւ , բանտարկուեցաւ . բայց թշնամի զօրաց զօրագետին վերքն առողջացնել յաջողելով , աղատուեցաւ ու ողջ առողջ վարիզ դարձաւ :

Աննայ մնացորդ մասը , բարեգործութեամբ , և աշխատութեամբ անցուց : Հատերու խնդրանք , արհեստին մէջ տեսածն , ըրածն ու փորձառութիւնները զրի առաւ որք 28 հատոր կը աղկացնեն :

Քարէ , որչափ ալ Բրթթեղան , Այստի վերաբուժութեան պաշտօնը շարունակեց վարել , զոր մահէ աղատած էր , Սուրբ Քարթուղիմէսի գիշերուան կոտորածին ատեն : Այնպէս , Առանձօմ , կը պատմէ թէ , Այստի ալ Քարէի կեանքը փոխադարձաբար ազատեց . զի նոյն գիշերը , Այստի , զՔարէ , պալատ բերել տալով , իր սենեակին գիշերային զգեստին մէջ պահեց , խորհուրդ տալով որ տեղէն չջարժի . զի կրէր թէ արդարեւ չէ , որ ամենուն կեանք տուող մարդ մը , մէկ քանիներ զինքն սպաննեն : Եւ , այսպէս , կարող եղաւ , Քարէ մահէ աղատիլ , ուսկից յետոյ շատ տարիներ ալ ապրելով , մեռաւ Քարիզ , 1590 ին , այսինքն 81 տարեկան , մեծ պատուով և ծերութեամբ :

Տօբթոր Ղիններ ալ , Հաւսիյի* նման , մեծ դժուարութիւններ ունեցաւ , պատուաստն (ծաղիկի աշու) ընդհանրացնելու : Իրմէ առաջ շատերը տեսած էին կովին ծաղիկ հիւանդութեան ախտաւոր , և լըսած էին արդէն Այստիմէրչայի (Ենգղիա) կաթ ծախող կիներէն թէ , ով որ կովն հիւանդութենէն զարնուի , ծաղիկ կոչուած հիւանդութենէն աղատ կ'ընայ : Եւ , արդարեւ , անհիմն կարծիք մ'էր , որ միայն ռամիկ ժողովրդեան մէջ կ'պտտէր , և որոյ բնաւ կարեորութիւն չէր տրուեր , և մանաւանդ որ Ղիններէն առաջ և ոչ մէկը զանի

* (Ուիլեամ) . Ենգղիացի հոգեւոր բժիշկ . ծնաւ 1578 ին և մեռաւ 1657 ին . Գլօքսթրի մէջ : Լոնտոնի Բժշկական Ղեմարանի դասատու և Ղէյմս Բ . ի և Կարոլոս Բ . ի բժիշկ կոչուեցաւ : Եւ էր արեւան ջըմանի գիւտն ընողն :

փորձած էր : Ուստի իրեն սկանջն ալ պատահամար ինկած էր : () ր մը , գիւղացի աղջիկ մը Սոսպրի բժիշկին , որոյ քով Ղիններ կաշակերտէր , գնաց ինքլինքը ցուցնելու . բժիշկը զանի քննելով ըսաւ թէ ծաղիկ հիւանդութիւնն ունի : աղջիկը մէկէն “ Ենկարելի է որ այս ըսածդ ըլլայ հիւանդութիւնս , զի արդէն պատուաստն ունեցած եմ ” պատասխանեց : Եղջիկն այս պատասխանն , երիտասարդ Ղիններին ուշադրութիւնը գրաւելով , իր աշխատութեանն առաջին նիւթն ըրաւ : Վաժանակէ մը , երբ պատուաստին , ծաղիկ հիւանդութենէ ազատ պահելու յատկութիւնն , իր արհեստակիցներուն հաղորդեց , ամէնքն ալ զինքը ծաղիկէն զատ , ըսին որ թէ այս կարծիքին վրայ մնայ և զերենք այս մասին ձանձրացնէ , մինչև անգամ իրենց ընկերութենէն զինքն պիտի արտաքսեն : Բայց Լնտոնի մէջ , երբեմն Ղին Լնթըրի քով աշխատելուն , ասոր ալ իր կարծիքը հաղորդեց : Որոյ պատասխանեց թէ “ Սի մտած եր , այլ փոքի , մանաւանդ համբերող և ճիշտ եղեր ” : Եւս աղբու պատասխանէն , Ղիններ բոլորովին քաջալերուած , գիւղը դարձաւ , միանգամայն իր արհեստին պարապելով , քսան ամբողջ տարիներ շարունակեց իր փորձերն : Ըրած գիւտին վրայ այնքան մեծ վստահութիւն ունեցաւ , որ իր որդին երեք զանազան առիթներու մէջ պատուաստեց : Արջուպէս 70 երեսէ բաղկացեալ տեսար մի հրատարակեց , որոյ մէջ , 23 պատուաստեալ անձանց , ծաղիկ հիւանդութենէ ազատ մնալին կնկարագրէր : Եւս գիրքն որքան որ 1798ին հրատարակեց սընէ , Ղիններ 1775էն ի վեր կաշխատէր զանի ծանօթացնել :

Բայց Ինչպէս տարածուեցաւ այս գիւտը . նախ անտարբերութեամբ , ետքն ալ թշնամանք : Լնտոն անցնելով , պատուաստելու եղանակն և իր երջանիկ հետեւածքները , բժշկաց հաղորդեց . բայց անկարող եղաւ , բժշկաց մէկին ալ նոյնը փորձել տալ . և այսպէս երեք ամիս ապարդիւն սպասելէն ետեւ վերստին իր գիւղը դարձաւ : Հաջորումէկ ծագողական նկարներ (քարիքաթիւր) շինելով իր գիւտին վրայ , և ըսելով թէ Ղիններ իր նմանները կովացնելու ելած է , անոնց մարմնոյն մէջ կովի այն ինչ վերաց հիւթը խօթելով : Եկեղեցիաց մէջ անգամ ծանուցուեցաւ թէ պատուաստ ըսուածը սաբանայան բան մ'է . մինչև համարձակեցան ըսելու թէ , պատուաստեալ տղաքները մեծնալու ատեն , կովի կերպարանէ կառնուն , թէ տղոց զրկուուն վրայ վերքեր (չկան) երեսն կելլեն , եղջիւններուն պէտք . և թէ հետզհետէ պէ՛ք բոլորովին կովի կերպարանէ կառնու , ինչպէս և յայն ալ կիրարկուի : Սակայն պատուաստը ճշմարտութիւն մ'էր : Եւ քիչ քիչ , ընդդէմ Ղինների հրատարակութեան եղած թշնամանց և զրպարտու-

Թեանց, հաւատաւ սկսուեցաւ : Ղինների աշակերտներէն մին, երբ իր գիւղին բնակիչներէն մէկ քանին պատուաստեց, բոլոր բնակիչները, ոոյն պատուաստեալները քարի բռնեցին, այնպէս որ բաւական ժամանակ տնէ դուրս չկրցան ելլել : Արդու աղնոճական կիներ, Տիւսի Տիկինն և Պէտրէյ Ղըսուհին, քաջութիւն ունեցան, իրենց երկու զաւկները պատուաստել, որոյ վրայ շատ բամբաստուեցան : Քիչ քիչ, բժիշկը ալ սկսան մեղմանալ, այնպէս որ շատերն այս մեծ գիւտին կարեորութիւնն ընդունելէն ետքը, համարձակեցան այս մեծ գիւտն իրենց սեպհականել : Իայց վերջապէս Ղիններ յաղթեց ամենուն, և տեսաւ այն օրն, երբ պատել և փոխարէն առատօրէն ընդունեց : Աւելցին զինքը 1 րոտա տանիւ, տարին 10,000 անգղիական ոսկի, որ քսել է 1,250,000 ղրուշ, շահեյնելու պայմանաւ : Բայց մերժեց, ըսելով, « Այ, կենացս առաւօտը գիւղերու և իրճիթներու մէջ անցուցի, և հիմայ որ երեկոյ եղաւ, չարմարի ինձ, հարստութեան և համբաւի հազար ու մէկ եղանակներով ապրիլ » : Ղիններ, դեռ ողջ եղած ատեն, արդէն բոլոր լուսաւորեալ ազգաց մէջ պատուաստը մտաւ : և մենեկէն ետքն ալ, Մարգկութեան Բարերար փողոսը բուրոր աշխարհիս առջև ընդունած էր : Այժմ պատուաստն ըլլար միայն ժամանակիս գիւտն, ըսաւ Քիւվիէ : դարձեալ բաւական էր նոյն ժամանակը հոշակաւոր ընելու » :

Շաուը Պէլ ալ օրինակ մ'է համբերութեան և հաստատամտութեան, որ հոշակաւոր եղաւ, ջգային դրութեան մէջ ըրած մեծ գիւտերովը : Մինչև իր օրը, բժիշկը ջրաց վրայ նոյնը գիտէին, ինչ որ գիտէին, Ղէմնկիտէսի* և Ընագսագորասի ժամանակակիցը, այսինքն երեք հազար տարի առաջ : Շաուը Պէլ, 40 տարի անթուլ աշխատելէ ետքը, 1840ին առաջին դօրքը հրատարակեց : Բայց այս ալ Ղինների և Հաուվիյի նման, իր գրածներովը շատ թշնամիներ ունեցաւ, որով հասարակութեան առջև համբաւը կորսնցնելով, ամենուն երեսէն ինկաւ : Բայց վերջապէս իր գիւտերն ու ջրաց վրայ ըրած նոր վարդապետութիւններն, աշխարհիս բոլոր բժիշկներէն ընդունուեցաւ :

Համբերութեան ու հաստատամտութեան վերջին օրինակ մ'ալ աւելցնելով, այս յօդուածնիս ալ կ'վերջացնենք, որ է Ռիլեամ Հէրշէլ : օրոյ հայրը, չորս զաւակաց տէր Վերմանացի աղքատ նուագածու մ'էր : չորս զաւակնալ իր արհեստին աշակերտեցին : Ռիլեամ

* Եոյն փիլիսոփայ, ծնաւ Մպտէրի մէջ, Քրիստոսէ անաջ 470 կամ 490ին : ասի մեռած է 109 տարի ապրելէն ետքը :

բախտ փնտռելու համար , Լ'նգղիա գնաց , ուր բանակի նուագածու գրուեցաւ : Կոյն միջոցին , բանակը Տոնքասթրի մէջ գտնուելով , Տոքթօր Միլլը , ուղեց Հէրչելի հետ ծանօթանալ , որոյ համար , ամէն օր կուգար զանի մտիկ ընելու : Իժիշկն այնքան գոհ եղաւ , անոր հետ տեսութենէն , որ ստիպեց զանի այս պաշտօնը թողլով քիչ մը ժամանակ իրեն հետ անցնելու : Հէրչէլ սիրով ընդունեց . Տոքթօրին առաջարկութիւնն , և Տոնքասթրի կենտրոն ատեն ժամանակը պարապ չանցուց , չեմէ միայն ապին անդին նուագարան չալելով , այլ նաև Տոքթօրին ճոխ թանգարանին հետ զբաղելով : Հալիֆաքի Ակեղեցւոյն համար նոր շինուած երգեանն առաջնորդող մ'ուզուելու ծանուցումն օրագրաց մէջ կարգաւորվ , ինքը ներկայացաւ , նոյն պաշտօնն ընդունելու : Լ'յս պաշտօնը վարելով ու երաժշտական դասեր տալով , Սաթեմաթիայ սովորելու ալ ետեւէ եղաւ , առանց դասատուի : Բիչ ամենէն Պաթ քաղաքը գնաց . զի արհեստին առթիւ թափառական կեանք մը կվարէր : Հոն , աստղաբաշխական , մէկ քանի նոր գիւտեր իր ուշադրութիւնը գրաւելով , յաջողեցաւ բարեկամի մը շնորհիւ , Առեկորեան ըսուած հեռագրտակ մը ձեռք ձգել : Լ'ս գիտութիւնն այնքան զինքն յափշտակած էր , որ աղքատ ըլլալովն ալ , ջանաց հեռագրտակ մը ծախսու առնել : Իսկայ Լոնտոնի մէջ այս տեսակ գործիքներ ծախող վաճառական մը , այնքան սուղ գին ուզեց , որ ասոր վրայ որոշեց ինքն իր ձեռքը շինել : Սոյն գործիքը տեսնող ընթերցողք կընան երեւակայել թէ ի՞նչ դժուար է զանի շինելը , մանաւանդ այնպիսի մէկն , ինչպէս Հէրչէլ , որ նուագարան չալելէն զատ ուրիշ բան չգիտեր . բայց մեծ աշխատութեամբ , անխնջ ջանութ , և արիւն քրտինք թափելով , հինգ օտք երկայնութեամբ , կ'յաջողի հատ մը շինել . և որչափ երջանիկ եղաւ , երբ շինածովը , Սաթեմաթ մուրապին (Նրեակին) շրջանակն ու արբանեակները տեսնել յաջողեցաւ : Լ'սով գոհ չըլլալով , 7 , 10 և 20 օտք երկայնութեամբ երեք ուրիշներ ալ շինեց հետզհետէ : Լ'յսպէս շատ տարիներ , գիշերներն , երկինքը քննելով , և ցօրեկներն ալ իր օրական հացին գինը ճարելու համար նուագարան չալելով անցուց : Աւ աստղաբաշխական կիրքն այնքան մեծ էր , որ գիշեր ատեն նուագարան չալելու ատեն , հոգնուելուն աննշու միջոցներն , երկինքը կղկտէր , ու յետոյ զարծեալ կգանար նուագարանին : Լ'յսպէս երկու նապաստակները (Բաշխ) միանգամայն օրսալով , ընդդէմ անակին , Ուրանոս կամ իր անունովն Հէրչէլ ըսուած աստղին գիւտն ըրաւ : Լ'մենայն ուշադրութեամբ , ասոր շրջանակն ու շարժման արագութիւնը հաշուելով , Լոնտոնի Լ'քոննի Բնկերութեան հաղորդեց , և մինչև այն օրն անժանօթ մնա-

ցած անունն անմիջապէս հոգակուեցաւ . քիչ ատենէն արքունի աստղարաշխ կոչուեցաւ և նոյն օրէն ետեւ , ի շնորհս Ճ'որճ Գ. Խ թագաւորին , չքաւորութենէն ազատեցաւ : Հարստութեան մէջ ալ նոյն խոնարհութիւնն ունեցաւ , ինչ որ ունէր աղքատութեանն . և Հէրշէլի համար , կրնայ ըսուիլ թէ , Տիեզերական Կենսագրութեան մէջ արձանագրուած , գիտութեան համար մեծ աշխատութիւն տուողներէն , կարելի է ասոր նման մէկ մ'ալ չգտնուիր , որ ըլլայ միանգամայն այսչափ քաղցր և համբերող , այսչափ երջանիկ և տաղանդաւոր :

ՎԵՐՋ

ԱՐՐԵՑՈՒԹԻՒՆ

Քիչ խմողին գինին անուշ ,
Ո՛ր շատ խմէ կը'նի անյուշ :

Արեւոյթիւն ինչ գէշ բան է ,
Որ խրճողներն խենդ կընէ .
Սո՛ւ համեստ մարդն լերբ կընէ ,
Նո՛ւ վաւ այլոց գլուխ ցաւցընէ :

Մի երեկոյ ես մէջ փութայ* ,
Պանդուխտ նստած մի ցուրտ եփայ .
Սենեկիս կից գինետուն մ'կայ ,
Որ շատ մարդիկ առ ինքն կորսայ :

Խու՛մք մ'արբեցող բաղմեր , ահա՛ ,
Խմեն գինին իրար վըրայ .
Խորթ ձայներէն գլուխս կտըբայ ,
Խօսածիս է Արսէն վկայ :

Մէկն անճոռնի պօռայ կանչէ ,
Չայնն լսողին ունկ կը ծակէ .
Մէկն դո՛գ թէ նոր խենդացեր է ,
Շի՛շ և գաւաթ կկոտորտէ :

Մին բաժակ ձեռն առեր կընձէ ,
Ընկերն Անուշ լինի , ասէ .
Միւս ոմն ինչ որ գլխէն փչէ ,
Նստեր անհամ զըջոց կընէ :

*Մեծ ծով եղբէր Ուստիայ Կալափ Գօրի :

Սոցա արարք , որ մէկն ասեմ ,
Եւ կամ որ մին ի գիր առնեմ . . .
Եղէկն այն է՝ որ կարճ կապեմ ,
Եւ ոչ իւրեանց գէշ վարք պատմեմ :

Եթէ ար միջոց սպասեցի ,
Երեք Մասիս գիւի կարգացի :
Խողուն կերթան տեղերն , ասի ,
Քիչ մի գրչուսս կհանդարտի :

Մեր մամն հատաւ այս միջոցին ,
Մութն իջնեց , ո՛հ մեր սենեկին .
Կանչեն պօռան անոնք անդին ,
Չեն կարեկցիր մեր վիճակին :

Կուզեմ կարգաւ բայց մամ չկայ ,
Պառկիմ ցուրտ է , քունըս ոչ գայ :
Ո՛հ ինչ փորձանք էր որ անկայ ,
Տէր կաղաչեմ խեղճիս գթած :

Չերկարցընէնք պառկայ հիմի ,
Իցէ թէ քունս տանի ասի .
Երբ . . ի՞նչ խօսք է . . երբ կլինի ,
Խաղ՝ ճիչ մարդոյ քուն կբերի :

Գինի , գինի , այդ ի՞նչ կանես ,
Քեզ սիրողներ ճամբէ հանես .
Ստուգեն՝ առիւծ դարձուցանես ,
Համրի բերան լեզու դնես . .

Երբ որ ծառայն և աղախին ,
Սէր ձգեն քո շիշ գաւաթին :
Ենուհետեւ տէր և տիկին ,
Նոյնք կը տեսնաս այն միջոցին :

Որքան չարիք դու աշխարհի
Հասուցեր ես անգութ գինի .
Հերովդէս մինչ խմեց քեզի ,
Սուրբ Բօհաննէս մատնեց դահճի :

Քեզ թող խմեն , գինի , ծերեր ,
Կամ վշտասիրտ տրտում մարդեր .
Որ մէկն տարիքն՝ մէկն իւր ցաւեր ,
Մոռանալով կտրեն ձայներ :

ԱՊՐԻՆ ԵՒ ԱՊՐԵՍՆԵՔ

Հօգուածիս վերնագրոյն “աղբ և աղբային” , երկու բառերուն նայելով , ընթերցողը կարելի է խորհին թէ , պիտի խօսինք , զորօրինակ , աղբ՝ առաջին բառին նայելով , թէ ի՞նչ պէտք է հասկնալ Հայ աղբ ըսելով , թէ քանի՜ ազգայիններէ կրողկանայ , ի՞նչ է իր արդի կացութիւնն . ի՞նչ կրնէ , և կամ ի՞նչ պիտի ընէ . ի՞նչ ընել կամած է , և այլն , և շատ մը և այլն : — Այ . մենք աղբ բառէն սկսելով , նպատակնիս անոր քանի հոգիէ բողկանալուն վրայ խօսիլ չէ , որ ըստ կարծեցեալ հաշւոյ մը կամ չփիճակագրութեան մը նայելով , շէր Բիւն Հայ կայ կըսուի . բայց չենք գիտեր թէ յայ թուոյն մէջ ե՞ն նաև Վաթնիկ և Բրօթնաբան Հայ եղբայրներնիս : ցաւօք սրտի կարտասաններ Վաթնիկ և Բրօթնաբան բառերը , չէ թէ Բրօթնաբանութիւնն ու Վաթնիկութիւնը մեզ համար և ըստ ինքեան աւտելի են , այլ միայն սա մտքը թէ , մի և նոյն ազգին ազգայնոց մէջ Արօնական այսպիսի բաժանումներն , ուղղակի և անուղղակի կերպով ազգին մեծ վնասներ հասուցած են , կհասցնեն և պիտի հասցնեն միշտ . զի նոյն բաժանումներն ունեցած են , ունին և պիտի ունենան միշտ իրենց նախապաշարմունքը , կիրքերն ու սկզբունքը :

Ա՛նք կցաւինք ազգին այսպիսի բաժանմանց վրայ , բայց չենք վհատիր , քանի որ կհաւատանք թէ Ազգիս՝ Առաւելական , Հոռմեական և Բողոքական ճիւղերուն մէջ այնպիսի անհասներ կգտնուին , որք ոչ միայն համադրած են և գիտեն թէ Արօնական բաժանումն , ազգութիւնը մոռցնել չտար , այլ միանգամայն կաշխատին բնութեամբ , արեամբ և սրտով մի Հայութիւնը դարձեալ միացնելու . քարոզելու թէ , քանի որ Հայութիւնը , մեծ բարեբախտութեամբ մինչև 1867 թուական , իր դոյութիւնը , մարմինն ու հոգին կպահէ , թեպէտ ցաւօք և հեծութեամբ , տկար , թշուառ , աղքատ և տգէտ , և որքան ալ որ միւս կողմանէ լինէ հպարտներ , Ապիսկոպոսներ , Պէյեր , Լիֆէնտիններ , մանաւանդ Խմբագիրներ (որք անշուշտ յաջորդ դարուն Հայոց պատմութեան մէջ Հայ Հոգեւաններ պիտի կոչուին) , կջանան կաշխատին իրենց կրից , շահուն և վատ փառասիրութեան համար գիտութեամբ և համոզմամբ , սոյն բաժանումներն որ ըստ օրէ աւելամրցնել , սակայն հոգ չէ , սոցա ջանից ուժն ու ազդեցութիւն առժամանակեայ է , որովհետև ճամբանին մօլար , նպատակնիս չար սխալ , սիրտերնին կեղծաւոր , բերաննին ստախոս , նիւթական շրջազ , իսկ բարոյականութիւն բնաւ մի փնտուր . մէկ խօսքով

մարտութեան դէմ են ըստ ամենայնի . ուստի ուր որ ճշմարտութիւն
 չկայ, հոն հաստատութիւն, յառաջագիմութիւն չկայ, մանաւանդ որ,
 ճշմարտութիւնն ըլլալով լուսաւորութեան միակ հիմն ու սկզբունքն,
 ըսելէ թէ, այնպիսեաց ծիրն ու ջանքը, խախտու ու անհիմն են .
 ուշ կամ կանուխ բոլորովն պիտի ոչնչանան : Անք համոզուած ենք,
 այո՛, այսպէս ըլլալուն . զի բարեբախտաբար բժիշկ ըլլալովն զիտեանք
 և կրնանք սովորեցնել մեր Աթերցոյցայ թէ, բժիշկ ըլլալու համար,
 անդամազննութիւն սովորելու է, և այս գիտութիւնն աղէկ սովորելով
 է որ բժիշկը, հիւանդաց օգտակար կրնայ ըլլալ, հիւանդին մարմնոյն
 որ մասին կամ անդամին հիւանդութիւնը հասկնալով պէտք եղած
 դարմանն ընելու . աւաղ որ այսպիսի Գիտութիւն մը միայն բժշկու-
 թեան հետեող նշակերտաց կդասախօսուի . ըստ մեզ ամէն անհատի
 համար անհրաժեշտ է սովորիլ այս գիտութիւնն, Անդամազննութիւնը,
 զի գիտութիւն մ'է այս, որ կսովորեցնէ ամենուն թէ մարդս, որ քա-
 ղաքէ կամ Ազգէ ըլլայ, մի և նոյն կազմուածք, սիրտ, արիւն, ու-
 ղեղ և զգացմունք ունի . կզգայ մի և նոյնը, կուտէ, կխմէ, կքնա-
 նայ միևնեւրոն տէս . և հետեւաբար այս գիտութիւնն, Անդամազնն-
 նութիւնը պիտի համաղէ, թէ մարդոց, զանաղան անուամբ, ծովով,
 ցամաքով զատուած, իրարմէ հեռու բնակող ժողովրդոց մէջ եղած
 և տեսնուած տարբերութիւնները բնական չեն . Ասիացի, Արիւնկեցի,
 Եւրոպացի կամ Ամերիկացի, ամէնքն ալ մի և նոյն ջիւղերով կզգան,
 մի և նոյն ուղեղով կխորհին, մի և նոյն կազմն ունեցող ձեռք կը-
 գործեն, մի և նոյն ոտքերով կքալեն, ևայլն . բոլոր ասոնք սովորե-
 ցնող գիտութիւնն, ըսել կուզեմ Անդամազննութիւնն, եթէ ամէն
 ազգաց դպրատանց մէջ, մինչև ցարդ դասախօսուիլ սկսուէր, ընդ-
 հանուր մարդկութեան յառաջագիմութեան բազմաթիւ արգելքներուն
 մեծագոյն մասը պիտի անհետանար . որչափ, ուրեմն, դիւրութեամբ մեր
 ազգին մէջ եղող տկար և անհիմն բաժանումներն, ինչպէս մեր Հայ
 Քաթողիկէ և Բարձրաստան եղբայրներն, Ասոր համար էր որ քիչ մը
 վերն բարձր թէ այսպիսի բաժանմանց վճար բնաւ չենք վճատիր . բայց
 վճատիլ պէտք չէ ըսելով ալ անհոգ մնալու չէ . զի պէտք է սուր
 քննութեամբ անցեալն և ընել ինչ որ պէտք է, եղածը չկրկնելու .
 իրաւունքնիս ճաննալու համար, պարտքերնիս ալ մոռնալու չենք .
 ասի կրկնելով կրնանք թէ, վճատիլ պէտք չէ ըսելով անդործ-
 լու չէ . ազգութիւնը, միութիւնը սիրողը, պէտք է աշխատիլ
 ին ամէն մէկ անհատը լուսաւորել . ազգութիւնը լուսաւորող գոր-
 ւորը, Գործը, Բնիկ և Ժառանգ, բազմապատկել . երբ կըսուի, զոր-
 ւոր, թէ Օսմանիոյ “Մաղեկը” կզաղարի, չէ թէ տրտմիլ և

ցաւիլ պէտք է միայն, այլ բողոք ընելու է, զանի Խմբագրողն որ շարունակէ. հարցնելով փնտռելու է թէ, Ինչու համար չհարունակիր. Եթէ անձնական է պատճառն, ըսելիք չկայ. զի մարդ ազատ է. պէտք է ընէ, ինչպէս որ կուզէ. բայց միշտ բոլոր պարտուց և իւրաքանչիւր. իսկ Եթէ բաժանորդաց սակաւութեան համար է, պէտք է օգնել և քաջալերել. ասի ամէն Հայու պարտքն է. այս պարտքը ճանչցողներէն և մին, մենք ըլլալինս հրապարակաւ յայտնել չամաչելով, տասը բաժին գրուելէն զատ, ինն ուսիշ տասնական բաժին ստորագրող Հայեր գտնելու ոչ միայն կոստանում, այլ հափար բաժնորդագիրն պատասխանատու կըլլամ հրապարակաւ: Բայց կըսեմ և կընեմ ոչ միայն ազգայնոց օրինակ ըլլալու, այլ “Օտաղիկ” խումբաբոյն իմացնելու, որ Եթէ բաժանորդաց սակաւութեան համար է, ես և շատ ուրիշներ պատրաստ ենք իրեն “Օտաղիկը” հոտոտելու, և անոր անուշահոտ և փափկիկ տերեւները սաստիկ տաքի և պաղի աղղղեցութենէն անվտանգ պահելու: “Օտաղիկ” դադարումն, ոչ միայն Օմիւսնիոյ Հայոց ամենամեծ նախատիք է, այլ ընդհանուր Հայոց ուստի “Օտաղիկ” օգնել ոչ միայն Օմիւսնիոյ Հայուն կվերաբերի, այլ ընդհանուր Բզգին: Եւստով որ “Օտաղիկ” նոր շրջանն ալ կարգալու ուրախութիւնը կուենանք, շարունակենք մեր խօսքն, ազգ բաժին նկատմամբ: Ինչպէս որ ըսինք քիչ մը վերը, Եթէ ազգ բաժին սկսելով, նպատակ չունինք փնտռել, ոչ միայն թէ քանի Հայերէ կրաղէ անայ, այլ նաեւ թէ ո՞ր էր և է Հայուն կեդրոնը: Օհ ազգային պատմութեամբ, յայտնի է ամենուս թէ մեր Վախճանի կեդրոն մ’ունէին, Հայաստան անուամբ. նոյնպէս գիտենք, այսօր այս անունը, միայն աւանդութիւն, յիշատակ մ’է, թէ իր, Հայաստանի, երբեմն հարուստ հարազատ զաւակներն, այսօր ցիր ու ցան, երկրագնդին ամեն կողմերը կգտնուին, Հին և Նոր Աշխարհաց: Եւ մասն՝ անտարբեր ազգային ամէն տեսակ եղելութեանց և անցից, կապրի Հայ, առանց Հայերէն գիտնալու, մեծ մասը՝ տղէտ և աղքատ. մէկ մասը՝ սերնդէ սերունդ պանդխտութեան մէջ, հեռի զաւկէ, ամուսինէ, խոնաւ խաներու, հոտած սենեակներու մէջ. մէկ մասը՝ բնակարանութեամբ մարդկութեան աղնիւ զգացմունքները վատթարացնող ծառայութեամբ. մէկ մասն ալ օղիի գործարանները բազմապատկելու համար կծնի. մէկ մաս մ’ալ, ըսենք Եւրոպացիալ մասն, որ Վաղղեմարէն կամ Մեղրիարէն գիտնալով, Վաղղեմարէն գլխարկն, և ըստ նորա սովորութեան մօրուս թողլով ինքզինքնին Վաղղեմարէ կամ Մեղրիարէ կկարծեն, առանց գիտնալու Վաղղեմարէն կամ Մեղրիարէն պատմութիւնն

Ինչ որ ըսինք մինչև ցարդ “ազգ” բառին վրայ, ասոնք չեն ըսելքններնիս. նոյնպէս ալ “ազգայինք” երկրորդ բառին վրայ չպիտի խօսինք թէ ի՞նչ էր ազգայնոց անցեալ վիճակը, զոր կրնայ ամէն ոք սովորիլ ազգային պատմութեամբ, և ոչ անոնց ներկայ վիճակը. զի ամէն ոք կրնայ տեսնել և կոտեսնէ. այլ մեր նպատակն է ազգին և ազգայնոց ապագայ վիճակին վրայ ընդհանուր դիտողութիւն մ’ընել. զի ազգին և ազգայնոց ապագան կրնանք գուշակել, այսօրուան ունեցած վիճակին վրայ ուշի ուշով դատողութիւն մ’ընելով. զի ազգին անցեալ վիճակն իրրե աս, ներկայ վիճակն ալ իրրե Էր՞ն ատենիւ. կըրնանք հիմայէն ոչ միայն ապագանիս նախատեսել, այլ և զառի հաստատ կացութեան մը մէջ դնել, ինչպէս ըրած են և կընեն քաղաքակրթուող և քաղաքակրթուելու ջանք և փափաք ունեցող ազգք և ժողովուրդք:

Հարանային:

ՏԱՍՆ ԵՒ ՁՈՐՍԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՆ ԿԻՆԸ

Օճանաղան դարուց մէջ, մարդոց կացութիւնն ու դաստիարակութիւնը կզանազանին: Արբեմն, ամէն բան բնութեան բոլորովին յանձնելով, թողուցած են որ մարդիկ իրենց ուղածին պէս մեծնան, ասոր համար է որ կարելի է թէ, գէշերուն թիւն այնքան շատցած է. երբեմն ալ, ընդհակառակն, ամէն տեսակ ինամք ու զգուշութիւն ի գործ դրուած են. բայց երկու պարագանքն ու մէջ ալ, միշտ էրիկ մարդուն վրայ խորհուած է. անոր ուժը, բնաւորութիւնը և տաղանդն: Իսկ կնիկմարդուն դալով, մարդիկ աշխատած են զանո՞ք իրենց համար դաստիարակել, և ոչ թէ նոցա աղէկութեան, ինչպէս է Սօլէէի Լ’անօլֆն: Լ’յո եղած է դաստիարակութեան սկզբունքը, զոր կգտնենք Արիստոսի մէջ, որք կապրէին գերութեամբ, ինչպէս մինչև մեր օրերն ալ. զի երբ կանանց համար աւելի լոյս կուղինք, կարելի է, չէթէ անոնց օգտին և աղէկութեան, այլ աւելի մեր հաճութեան համար է: Բայց եթէ սկզբունքը մի է, գործադրութիւնը կը տարբերի ըստ Արիկի և Աամանակաց: Հատ անգամ, կի՛ր ծաղկի նմանցուցուած է. ինչպէս որ ծաղկանց համար նորաձեւութիւն կ’ը, նոյնպէս ալ կինը դաստիարակուած է ըստ բմաց, և ճաշակի: Հատ քաղաքակրթեալ ընկերութեանց մէջ, կինն՝ արհեստական նիւթով մը կնամանի, զոր արհեստաւորը կ’յօրինէ զառի ծնողաց ճաշակին համեմատ. և ինչպէս որ Հունական քանդակագործութեան արդիւնք եղող արձանի կամ Ագիպտական վիթխարի շէնքով հսկայի մը տեսքն, ապա

մենն անուշադիր աչքերը կրնան զանազանել, նոյնպէս ալ կանանց դաստիարակութիւնն ու սովորութիւնք, կ'աշտեն զանաք մեծցող մարդոց ինչ սկզբանց տէր ըլլալը :

Միւս կողմանէ, ընդունուած է, և իրաւամբ թէ, կինն ալ իր կազմուածքին փափկութեամբն ու կատարելու պարտաւորութիւններովն, ընտանեկան հոգւոյն բնական և պահպան հրեշտակն է : Այնպէս էրիկ մարդն ալ, զանազան պատճառներու համար, միշտ տնէ դուրս ապրելու ենթակայ եղած ըլլալով, յարարերութիւն ունեցած աշխարհին հազարումէկ ազդեցութիւններն ամէն օր, ամէն վայրկեան կ'ընդունի. իսկ կինը, միշտ անանձնական կեանք վարելուն պատճառաւ այս տեսակ ազդեցութիւններէ հեռի կ'մնայ :

Մէկը՝ գէպի ապագան յարձակելու ատեն, միւսն անցեալին մէջ կ'ամբիօխի : Իսկրէտիա բուրդ մանելու ատեն, իրօտոտ՝ անմայեցեաց ազատութիւնն իր մեծ հոգւոյն մէջ կ'կրէր : Մարդս (երկմարդ) կ'հնարէ և կ'ստեղծէ, բայց կինը կ'փողովէ ու կ'պահէ, և իր նստուկ կենաց առթիւ, գէշն ալ աղէկին պէս կ'պահէ : Ենով (կնոջմով) ընտանիքն՝ առաքինութեան, կամ մուլութեան կեդրոն մ'է. զանի (ընտանիքը) կ'աշտպանէ, և կ'աջորդէ յաջորդ սերնդոց մարմնոյ և մտաց առողջութիւնն. իսկ երբ մուլութիւն կ'ստէ ընտանեաց մը, այլ այնուհետեւ, հասարակաց և մասնաւոր առաքինութեանց աղբիւրն անգամ կ'թունաւորի. քանզի հասարակութիւնք ալ ընտանիքի անհատներէն ուրիշ բան չեն : Արեւմտեան, երկու ժողովրդոց, կամ մի և նոյն ժողովրդեան մէջ, երկու տեսակ քաղաքակրթութիւն գոյնենք, որոնց մէկ տեսակն, ծուռ դաստիարակութեամբ, այնչափ մղի և ստրուկ ըրած ըլլայ կինն, որ կ'հասկածի և կ'նախանձի զանի (կինն) իր ամենէն մօտ ազդեցականաց ընկերութենէն. ընդհակառակը միւսն, արժանաւոր հաւատարմութեան մը մէջ կ'գտնէ ամուսնական պատուոյն ապահովութիւնը, դիւրին է հասկնալ թէ այս երկու կարգ ընտանեաց որն աւելի արժէք և յարգ պիտի ունենայ : Երանելի, կարելի է, երկայն ատեն, իր մտաց փափկութեամբը, զննորական քաջութեամբը, սովորութեանց խանգարմանը հետ միատեղ գացող որպիսութիւններով պիտի կարենայ փայլիլ. բայց այսու ամենայնիւ այնպիսի մոլութեանց ալ տէր եղած է, զորս անհետացելու համար, լիզափոխութեան մը սոսկալի աղետիցը կ'արօտի : Իսկ երկրորդ կարգէն եղող ընկերութիւնն, իրաւ է որ երկայն ատեն պիտի ճնշուի և շարժարուի, բռնութեան և անիրաւութեան լուծից տակ պիտի նեղուի, բայց ընտանեաց ծոցին մէջ շարունակ վերանորոգող քաջութիւն և վեհանձնութիւն մը ստանալով, պիտի կարենայ դիմանալ, և ան-

խախտ պահելով իր սկզբունքը, կարող պիտի ըլլայ ապագան ալ ապահովցնել :

Եյս է ահա, ժ.Վ. Դ. դարու կնոջ վիճակը : —

Սենք այս յօդուածով, պիտի նկարագրենք վերոյիշեալ դարուն կանանց վիճակը, զանազան ազգաց մէջ, զորս Բնութեցողք կարող ըլլալով բազմաթիւ ներկայ դարուս կանանց վիճակին հետ, պիտի սովորին թէ ի՞նչ մեծ է տարբերութիւնը. բայց եթէ տարբերութիւն մը կայ, այն ալ չէ թէ մեր և մեր Բնութիւն տիրուր վիճակն ունեցող ազգաց մէջ է. այլ քաղաքակրթեալ, կամ աւելի ճիշդը խօսելու համար, քաղաքակրթուիլ փափաքող ազգաց մէջ. ինչպէս են Բերիկա, Բնգղիա, Վերմանիա, Վաղղիա, և այլն :

Բնութեցողք զարմանալու չեն, եթէ մենք, Բերիկոյ, Բնգղիոյ կամ Վաղղիոյ նման ազգերը, քաղաքակրթուիլ փափաքող ազգաց դասին մէջ կդնենք. այո՛, ըստ մեզ, ասոնք ալ դեռ բոլորովն քաղաքակրթեալ չեն կրօնք, քանի որ կոնսենք, ցաւօք սրտի, թէ այս մեծ ազգաց մէջ պատերազմի ձայներ, յաճախ կլսուին : Որովհետեւ, եթէ այն ժողովուրդն, որ սահմանադրութիւն ունի, ըսել չէ թէ, նոյն ժողովուրդը կամ ազգը, լուսաւորեալ կամ քաղաքակրթեալ է. եթէ լսկ՝ սահմանադրութիւն մ'ունենալով ազգ մը կարենար լուսաւորուիլ, այն ազգը պիտի ըլլար նախ մերինը : Վաղաքակրթեալ ըլլալու համար, չէ թէ միայն Սահմանադրութեան տէր ըլլալու է, այլ զանի հասկնալու կարող. — կարող ըլլալ հասկնալ թէ ի՞նչ հիմանց վրայ կկայանայ, ի՞նչ են իր սկզբունքներն : Եթէ ներկայ յօդուածիս նպատակը, Սահմանադրութեան սկզբունքներն յայտնել ըլլար, ըսէինք պիտի թէ, նոքա սա չորս բառերու բովանդակութիւնն են, այսինքն ազգին կամ ժողովրդեան ամէն մէկ անհատին իրարու հետ ո՛ր և միտքն ունենալն, ամէն մէկ անհատ իր պարտաւորութիւնները ճանչնալով, իրաւունքները պաշտպանել. — սէր, միութիւն, պարտք և իրաւունք, գիւրաւ արտասանուելու բառեր են, բայց իրենց նշանակութեամբն և զգացմամբ արտասանելու և ըստ այնմ գործադրելու համար, օրինաւոր դատարարական մեծնալու է. եթէ այս ըսածնիս ճշմարիտ չըլլար, մեր ազգն հինգ վեց տարիէ ի վեր, որ Սահմանադրութեան տէր ըլլալ կկարծէ, ամէն օր, ամէն ժողովներու մէջ սէր, միութիւն, պարտք և իրաւունք բառերը կարտասանէ, առանց յիշելու, թէ մարդս, իր պարտքը ճանչնալու ու իրաւունքը պաշտպանելու համար, դպրոց, գիրք, և այլն ունենալու է. և քանի որ, մարդուս առաջին դպրոցն ալ կինն է, ըսել է, նախ ազգկանց, դատարարական վրայ խորհելու է. (Որիորդը,

մայր ըլլալու համար, եթէ պէտք եղած դաստիարակութիւնը չառնէ, ինչպէս կրնայ զաւակն ըստ օրինի մեծցնել. քանի որ զաւակներն ըստ օրինի չեն մեծնար, ինչպէս կուգնես որ սոյն զաւակաց միութիւնը կազմող ազգն յառաջ երթայ. — ուստի կրնանք համառօտելով մեր խօսքն ըսել թէ, ազգի մը յառաջագիւժութեան առաջին մեքենայն է կինն, ասոր համար է որ մենք ալ ուզեցինք, Լիլիկիայիս մէջ, նախ ԺՎ. Դ. դարուն կինը նկարագրել, ուսկից յետոյ պիտի խօսինք թէ, Կիւնը զանազան Երկրի կամ Եզգաց մէջ ինչ վիճակի մէջ է, և վերջապէս պիտի խօսինք մանրամասնաբար թէ ինչպէս պէտք է դաստիարակել Կիւնը. — զի եթէ օրիորդ մը, դաշնակ, պատմութիւն, Վաղղիարէն, նաև պարել ու երգել միայն գիտնալով դաստիարակուած ըլլար, քաղաքակրթութեան վերջին ծայրը հասած պիտի ըլլային Վաղղիոյ, Լնգաղիոյ և այլն, նման ազգերը. — կին մը կատարեալ և ըստ օրինի դաստիարակուած կհամարի, երբ գիտնայ թէ ինչ են կնոջ ընտանեկան պարտաւորութիւններն, որոնց վրայ մանրամասնաբար խօսիլ որոշած ըլլալնուս, և կրկնութիւն չընելու համար սա միայն հոս կըսենք թէ, մենք ալ, ուրեմն, խալուելու չենք, մեր օրիորդաց վրայ: Վաշնակ, պարել, երգել, և այլն, իրենց օգտակարութիւնն ունին, բայց ասոնցմով միայն մայր ըլլալու յատկութիւններն ունեցած չեն ըլլար. օրիորդ մը, ամուսնանալով, կարող է դաշնակով, իր ամուսինը զըուարձացնել. սակայն ընտանեկան յառաջագիւժութիւնը և ընտանեաց ապագային ապահովութեան համար, պէտք է գիտնայ միանգամայն ընտանեկան տնտեսութիւնն. Բնթերցողը կրնայ հասկնալ թէ, մենք դաշնակի, պարելու, երգելու թշնամի չենք, մանաւանդ առողջաբանութիւն քարոզող ըլլալնուս, կսովընցնենք թէ դաշնակն ալ, նոյնպէս պարելն ու երգելն, առողջութեան օգտակար են, բայց ոչ այնչափ, ինչպէս ընտանեկան տնտեսութիւնն. որովհետեւ ասով, ընտանեկան տնտեսութեամբ, ընտանիք մը, որչափ մեծ ձախորդութեանց ալ հանգալի, դարձեալ կգիւմնայ. ըսել է թէ, նախ սովընելու ենք այնպիսի գիտութիւնն, որ ընտանեկան ապագայն կապահովցնէ:

Երանելի

ՄԱՆՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

1. Եւր ըստ իմոյ անասունի աւելի իմի կուրան:

Եսոր համար է որ ցած և խոնաւ քաւառաց կովերն աւելի շատ կաթ կուտան. ընդհակառակը, լերանց վրայ արածուող կովերը քիչ

կաթ և իւղ կուտան :

Պ. Տանսել իր բազմամեայ փորձերով , հետեւեալ խրատները կուտայ ագարիկ ունեցողներուն , զորս կ'իւրժանք մեր գաւառաբնակ ազգայնոց հաղորդել :

Պ. Տանսել կըէ թէ , « Պէտք է կաթ տուող անասնոց չոր կերակուրները թրջել և զանոնք փոքր ինչ աղով աւելի ջուր խմելու դրդել : Եւն կովերն որք , հասարակ կերակուրով , 10 էն մինչև 14 լիտր* կ'իւր կուտային , վերոյիշեալ մեթոտով մինչև 16 լիտրի ելած են , առանց կաթին որակասութիւնը փոխելու » Եւն կովն որ 24 ժամուան մէջ 30 լիտր ջուր չ'իւմեր , առատ կաթ չտար . այն կովն որ 24 ժամուան մէջ մինչև 60 լիտր ջուր կ'իւմէ , մինչև 25 լիտր կ'իւր կրնայ տալ : —

Եւն փութացինք հրատարակել , և մեծ ուրախութեամբ , ոչ միայն գաւառաբնակ ազգայնոց օգտակար ըլլալու յուսով , այլ մանաւանդ սաշկատեամբ , թէ Պ. Տանսելն բնագնեական այս մեծ փորձը ճշմարիտ ըլլալով , ոչ միայն կովի և ածոր նման կաթ տուող անասնոց կ'վերաբերի , այլ և մարգկային սնուն , այսինքն կանանց ալ որովհետեւ հետեւ կանայք ալ վճատելու չեն կաթերնին զիւ է ըսելով , զուակնին օտար կաթնտուներու յանձնել : Այլերոյիշեալ փորձին հետեւելով ամեն կին կրնայ իր կաթը շտայնել , բաւական է որ կերածը ջրոտ ըլլայ , սովորութենէն աւելի :

Եսոր վրայ ուրիշ առթիւ մանրամասնաբար պիտի խօսինք :

2. Ետերու յայտնի է թէ , Եմերկայիք իրաւի յառաջագէմ են . իրաւի հարուստ : որովհետեւ աշխատասէր են , որովհետեւ դիտեն ժամանակին յարդն . . . ինչպէս կապացուցանէ հետեւեալ վիճակադրութիւնն , որ կ'վերաբերի Եմերկայի Եւրկ. թուղեաց :

1827ին , բոլոր Եմերկայի երկրութեւնաց երկայնութիւնն էր միայն

3 Եւրկայական մղոն** :

1837ին	եղաւ	1,421	,	.
1847ին	,	3,336	,	.
1857ին	,	22,625	,	.
1862ին	,	31,769	,	.
1866ին	,	35,361	,	.

որ ըսել է 56,895,849 մեթրո , կամ 85,325,093 կանգուն :

*Մէկ լիտրը 150 տրամ է :

** Եւրկայական մէկ մղոնը 1,609 մեթրո կամ 2,413 կանգունի կհաստատրի :

Սոյն վիճակագրութիւնը կ'այսոյնէ նաեւ թէ սոյն զարմանալի երա-
կայնութիւն ունեցող երկաթուղեաց համար 1,388 555,265 դաշէր,
որ ըսել է 33,713,881,700 ղըուշ () սմանեան, մէկ դաշէրը 25 ղըու-
րուշ արժէքով :

Ընթերցողը պէտք է գիտնայ թէ, սոյն հաշւոյն մէջ չեն,
1866 էն մինչեւ այսօր շինուելու վրայ եղող երկաթուղիք, որք եթէ
լմնան, Ընթերցողը երկաթուղեաց երկայնութիւնը 90,000 քիլոմէթրի
պիտի հասնի. որ ըսել է պիտի ըլլայ 135,000,000 կանգուն :

3. Տնիւց գոյնը :

Ըմեն որ գիտէ թէ ինչ ազդեցութիւն ունի լոյսը տնկոց
վրայ : Տունկ մը խաւարին մէջ կ'ըսուի, կ'ընայ, ասոր համար է ու-
րեմն, որ, լոյսը կարեւոր է տնկոց բնական գոյնի զարգացման : Այն-
պէս յայտնի է թէ ճերմակ լոյսը զանազան յատկութիւններ ունե-
ցող բազմատեսակ ճառագայթներէ կ'աղկանայ. ըստ բնագիտաց ճեր-
մակ լոյսն եօթը տարբեր գոյն ունեցող ճառագայթից միութիւնն է,
որք են իւրօր, իւրեւ, դեղին, ճանդալ, իսպուր, ճանդալ իւրօր և
դեղին իւրեւ :

Ըստի պէտք է գիտնալ թէ լոյսի տարբեր գոյն ունեցող ճա-
ռագայթներն ալ տարբեր կերպով կ'ազդեն տնկոց վրայ :

Ինչպէս Պ. տը Մառթիուս հետեւեալ փորձերն ըրած է :

Ա. Երբ տունկ մը դեղին ապակիով ծածկուի, տունկն իր բնա-
կան գոյնով կ'մնայ :

Բ. Իսկ կարմիր ապակիին տակ, ըստ օրինի չաճիր. տերեւին զա-
նազան մասերը կ'գեղնին, և կարմիր մասերն ալ բաց կարմիր գոյնի
կ'ընթանին :

Գ. Ապուլտ ապակիին տակ, տունկին դեղին և կարմիր մասերն
աւելի կուժոյնան նոյն գոյներուն մէջ :

Դ. Մանուշակ ապակիին տակ կ'կանաչանան :

Մէկ խօսքով վերոյիշեալ փորձերով կսովորուի թէ կարմիր, կա-
պուտ, դեղին, և մանուշակ ապակիներու տակ, բնականաբար բազ-
մաբոյն տերեւները կրնան փոխուիլ և հետեւաբար ըստ կամաց անոնց
գոյները փոխել : Ըստ տեղեկութիւնը կ'հրատարակենք պարտիզասէր
ազգայնոց համար :

4. Գաղղիոյ մէջ գործող կենդանեաց ընդ :

Ձի 3,000,000 : Լշ 400,000 : ջորի 330,000 : Եղջիւրաւոր
կենդանի 10,000,000 : այսինքն՝ եզն, կով, որթ : Բուրդ տուող
կենդանիք, այսինքն՝ օչխար և խոյ, 35,000,000 : Ընթեմն 1,400,000 :
Խոզ, զանազան տեսակէ 10,300 000 :

Տես լնթերցող, իմ միտքս Վաղղիոյ քանի էշ, աւանակ,
 ձի կամ եզն ունենալը միայն հասկցնել է, այլ յիշեցնել քեզ,
 Վաղղիա և Վաղղիոյ նման քաղաքակրթեալ աղգերն, իրենց աղգայ-
 նոց թիւը քանի ըլլալը գիտնալէն զատ, քանի կով կամ եզն ունե-
 նալն ալ գիտնալու ատեն, դու, այսինքն մենք, Հայերս և մեզ նման
 շատ ժողովուրդներ, քանի աղգայիններէ բաղկանալին չեն գիտեր...

ՀԱՆԵԼՈՒԿ

Ա.

Ընշուշտ չորս տարերք վրաս կը կրեմ,
 Օտրմանալի տեսարան կը բերեմ.
 Կրակէն հեռի եմ սակայն կեռամ,
 Փորս կը խռովի, ալեօք կը ծփամ:
 Մարմինս հող, սիրտըս ջուր.
 Իերանս օդ, գլուխս հուր:

ԱԶԴ

ԻՄԱԳԻՆԻԱՆ ԱՅԼԻՔԻՆՑ

ՀԵՏՈՐ ԵՌԵՂԻՆ

ԱՌՈՂԶԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԵԿԱՆ

Ըտոր Ը. և Ի. տետրներն արդէն հրատարակուած ըլլալով,
 կծախուի Կ. Պօլսոյ ամէն Հայ Գրավաճառաց քով, գին 60 փարայի:

ԹԵՆԳԵՐԸՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ՀԵՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԿԻԶՕՅԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԲԱՂԱԲԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

Ըյս օգտակար պատմութեան առաջին տետրն ալ հրատարակ-
 ուած ըլլալով կդանուի ամէն Հայ Գրավաճառաց քով:
 Գին միջ տետրի 60 փարայ է:

ԳՐԴԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կոստանդնուպոլիս. — Ամաթերքիս Գործակալութեան հենակն է Ղալաթիա, Տէյիրմէն խան. քիւ 44. —
2. ԻԶՄԻՐ. Պ. Մ. Մամուրեան :
3. ՍԱՄՍՈՆ. Խաչատուր, Աղայ Մալմեան :
4. ՏՐԱՊԵԶՈՆ. Խ. Ա. Էքմեան :
5. ՊՐՈՒՍԷՅ. Սեպուհ Աղայ Անգրեանեան :
6. ԹԵՔԵՐՏԱՂ.
7. ԻԶՆԻՄԻՏ. Արքանամ Ա. Աղայ Մատթեոսեան :
8. ԱՏԱՐԱԶԱՐ.
9. ԱՆԿՐԻՍՆՈՒՊՈԼԻՍ.
10. ԿԷՅՎԷԻ ՄԻԶԱԳԻԻՂ. Մարտիրոս Աղայ Մահապի Ազմեան :
11. ՊԱՂԶԵՃԻԿ. Մկրտիչ Աղայ Ա. Յակովբեան :
12. ՔԵՐԱՍՍՈՆ. Ա. Յ. Աղայ. Վեյեմեան :
13. ՍԵՐԱՍՏԻԱ. Կիրեղ Աղայ Օտապալեան :
14. ԷՐԶԻՆԿԵԱՆ. Մարգար Ն. Էնրամեան :
15. ՀԱԼԷՊ. Նիկողոս Աղայ Տ. Մարգարեան :
16. ԱՐԱՊԿԻՐ.
17. ԹՈԳԱԹ. Գեորգ Աղայ Խատեմեան :
18. ՄՈՒՇ.
19. ԱՏԱՆԱ. Մինաս Աղայ Մկրտիչեան. Ժամագործ :
20. ԿԱՐԻՆ. Ս. Սեպուհ Մնացական Աղայ Վարժապետեան եւ Մարտիրոս Աղայ Յրուեան :
21. ՔՂԻ.
22. ՎԱՆ. Խաղար Աղայ Նատանեան :
23. ԵԳԻՊՏՈՍ.
24. ԷՆԿԻԻՐԻԻ.
25. ԵԱՇ. Պ. Լուսիկ Սրմագալեան :
26. ՊՕՐՈՒՇԷՆ. Յարութիւն Մ. Աղայ Յակովբեան :
27. ՌՈՄԱՆ. Դաւիթ Աղայ Պալասան :
28. ՓԱՐԻՋ. Մ. Ներսէս Ս. Մեղպուրեան rue St. Jacques N. 161.
29. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ.
30. ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ.
31. ԿԱԼԿԱԹԱ. Յովնանեան Աղայ Ավաղեան :
32. ՊԱԹԱՎԻԱ. Գրիգոր Աղայ Նանապետեան :
33. ԱՄԵՐԻԿԱՅ.
34. ՎԻՆՆԱՅ.
35. ԽԱՐՅԵՐԹ. Արժանապատիւ Արիստակէս Վարդապետ :
36. ՖԷԼԻՊ. Նլոն Մ. Աղայ Շիլմեան :
37. ԹՈՒԼԶԱ. Արքանամ Աղայ Յօրովիչ :
38. ՄԵՍ ՆՈՐ ԳԻԻՂ ՓԱՐԻՋՈՒ. Տ. Կարապետ Քանանայ Պիօնկեան :
- 39.
- 40.

ԱՄՍԱԹԵՐԹԻՍ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Ա. ԿԵԼԻԿԻԱ, Կերարարություն մասն անգամ ճշ, և Կերարանայ 48
երեսե:

Բ. Բաժանորդագրությունը դարելուն է:

Գ. Տարեկան գինը ԱՄՍԱԹԻՍ ՄԵԿ ԱՐՑԱԹ ՄԵՃԻՏ Է:

Դ. Մեկ Թույն գինն է ԵՐԱՌԻ ՂՐԱԹԸ, և ուղղողը կրնայ ծախսու
առնել ման ամս, առանց Բաժանորդ գրուելու:

Ե. Դուրս իջնուելութեան ծախսան ծախսն առնողին վրայ է:

Զ. Ամսաթերթին վերաբերեալ նամակ և յղումած և հեղինակ հառ
ցելով դերտ է ուղղել:

Տոմար Մ. Բ. Ինքն-ճեան, Խմբագիր Կելիկե ամսաթերթին:

Կոստանդնուպոլիս. Ղալաթե Տեղերեք Խան. Թի- 14.

Docteur M. P. Utndjian, rédacteur du *Guiliguia*

Revue Hygiénique Arménienne.

Constantinople, Galata, Deyirmen han N°. 14.

Ամսաթերթին Խմբագիր, Տոմար Մ. Բ. Ինքն-ճեան Կոստանդնու
պոլիսում, որ մին Երեսներին ժամը 6ին վրա 12 յի
կնայե ուղղարաց:

Ինչը տեսնել ուղղողը կրնայ իր քանիս լուսին, նախք քող Կողաց
Թի- 9ը գորնել մին օր վրա ժամը 2ն առաւոյտեան, Կամ Իմաց
Դալ, Ղալաթե, Տեղերեք Խան Թի- 14 Թեմալը: